

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

HİCRÎ İKİNCİ YÜZYIL HANEFÎ FIKİH DÜŞÜNÇESİNDE KÂR TEORİSİ

PROFIT THEORY IN HANAFÎ FİQH THOUGHT IN THE SECOND HIJRÎ CENTURY

Adem YIGIN

Dr., TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
ademygn@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-9729-8728
PhD, Researcher, Center for Islamic Studies (ISAM), Istanbul, Turkey

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 31 Ocak 2022 / 31 January 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 26 Nisan 2022 / 26 April 2022

Yayın Tarihi / Published: 14 Temmuz 2022 / 14 July 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Temmuz-Güz/ July – Autumn 2022

Cilt / Volume: 8, Sayı / Issue: 2, Sayfa / Pages: 531-566.

Cite as / Atıf: Yığın, Adem. “Hicrî İkinci Yüzyıl Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Kâr Teorisi [Profit Theory in Hanafî Fıqh Thought in The Second Hıjrî Century]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi-İhya International of Islamic Studies 8/2 (Temmuz/July 2022), 531-566.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

<https://dergipark.org.tr/pub/ihya>

Öz

Kâr, önemine binaen gerek bireysel gerekse sosyal hayatta varlığını ve etkisini sürekli korumuş, farklı şekillerde hukûkî düzenleme ve uygulamalara konu olmuştur. Buna bağlı olarak tarih boyunca kâr teorisini ilgilendiren birçok mesele ortaya çıkmış, ilgili hukuk ve iktisâdî düzen içerisinde çözülmeye çalışılmıştır. İslâm hukukçuları da bu meseleleri çözmek üzere fıkıh kitaplarında kâr ile ilgili müstakil bir başlık açmak yerine ilgili olduğu her başlık ve mesele altında farklı veçheleriyle kâra yer vermişlerdir. Aynı şekilde onlar, teorik bazı açıklamalara yer verseler de kâr anlayışlarını daha çok meseleci bir yöntemle ve uygulanabilir örnekler üzerinden ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu çalışmada hicrî 2. yüzyılda yaşamış ve fikhî mesaisini bu çağda gerçekleştirmiş Hanefî imamlar olarak Ebû Hânîfe (öl. 150/767), Ebû Yûsuf (öl. 182/798) ve Muhammed eş-Şeybânî'ye (öl. 189/805) ait kâr teorisi, “kârın mahiyeti” ve “kârın kaynağı” şeklindeki iki temel mesele üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla araştırma, biri “Hanefî imamlara göre kâr nedir?”, diğeri “Hanefî imamlara göre kârın kaynağı nedir?” şeklinde iki temel soruyu esas almış, bunları cevaplayarak Hanefî imamların kâr teorilerini ortaya koymayı hedeflemiştir. Birinci soruya bağlı olarak Hanefî imamların kâra yükledikleri anlamlar üzerinde durulmuş, bu anlamlardan hareketle kâr anlayışlarına dair genel sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca kârın kendisiyle karıştırılabilecek kavramlardan ayrıştırılarak mahiyetinin netleştirilmesi amacıyla Hanefî imamların kârdan farklı bir şekilde değerlendirdikleri ücret ve faiz kavramlarına yer verilmiştir. İkinci soru çerçevesinde ise, kârın kaynağı olup olmaması açısından daman, sermaye, emek, toprak, akit ve şart değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Her iki soru için de Hanefî imamların uygulamalarında görülen tikel örnekler esas alınmış, bu tikel örneklerden hareketle teorik sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır. Araştırma, Hanefî imamların kâr anlayışlarını, her üç imamın görüşlerine yer veren İmam Muhammed'in ilk ve en kapsamlı eseri olan el-Asl'ı (diğer ismiyle el-Mebsût) merkeze alarak incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Hanefî fıkıh düşüncesi, kâr teorisi, kâr, ücret, faiz, kârın kaynağı/sebebi, daman, sermaye, emek, toprak, akit, şart.

Abstract

Profit has constantly maintained its existence and influence in both individual and social life, building on its importance, and has somehow been the subject of legal regulations and practices about itself. Accordingly, throughout history, many issues related to the theory of profit have emerged, and they have been tried to be resolved within the relevant law and economic order. In order to solve these issues, Islamic jurists have included their understanding of profit with its different aspects under every title and issue it is related to, instead of opening a separate title about profit in fiqh books. Likewise, although they included some theoretical explanations, they tried to reveal their understanding of profit in a more matter-of-fact method and through applicable examples. In this study, profit theory of Abû Hânîfe (d. 150/767), Abû Yûsuf (d. 182/798) and Muḥammad al-Shaybânî (d. 189/805), as the Hanefî imāms who lived in the hijrî 2nd century and carried out their fiqh works in this era, has been tried to be put forward through two main issues: "the nature of profit" and "source/cause of profit". Therefore, the research is based on two basic questions that one of them is “What is profit according to the Hanefî imāms?”, the other is “What is the source/cause of profit according to Hanefî imāms?”, and aims to reveal the profit theory of Hanefî imāms by answering them. Depending on the first question, the meanings attributed to profit by Hanefî imāms were emphasized, and general conclusions about their understanding of profit were tried to be obtained from these meanings. In addition, in order to clarify the nature of profit by separating it from concepts that can be confused with it, the concepts of remuneration and usury, which Hanefî imāms evaluate differently from profit, are included. In the framework of the second question, in terms of whether it is the source/cause of the profit “guarantee”, “capital”, “labor”, “land”, “contract”, “condition” are

evaluated. For both questions, particular examples seen in the practices of Hanefî imâms were taken as basis, and theoretical results were tried to be obtained from these particular examples. The research examines the Hanefî imâms' understandings of profit by centered on Muḥammad al-Shaybânî 's first and most comprehensive work, al-Aşl (its other name is al-Mabsût), which includes the views of all three imams.

Keywords: Hanafî fiqh thought, profit theory, profit, remuneration, usury, source/cause of profit, guarantee, capital, labor, land, contract, condition.

Extended Abstract

Within the framework of the profit theory, it can be considered that issues such as the nature of profit, types, sources, whether it is legitimate or illegitimate and reasons for these, its relationship with similar concepts, its place and importance in economic activities, its elements, determination and limitation should be deal with in a systematic and consistent manner. Dealing in detail with all of these seemingly comprehensive issues is beyond the scope of a study. Therefore, in the research, the nature of profit and its sources have been centered, and other issues have been tried to be included indirectly and to the extent of their relevance to the research subjects.

The fact that Hanafîs were the pioneers of the aşḥâb al-ra'y, that they adopted hypothetical fiqh as a method, that they systematically and comprehensively collected furû' al- fiqh for the first time and turned it into literature, and that the literature they produced has reached a considerable extent from the first period to the present day makes it important to examine the views of Hanafîs in the theory of profit. Considering that the development of the furû' al-fiqh in terms of systems, concepts and issues has come to the present day in the process, it can be said that the main starting point of this process is the imâms of Hanafî law school and the hijrî second century which is the approximate age they lived in. Based on these data, this research on the theory of profit has been subjected to the limitation of the Hanafî school of law and the hijrî second century. From the same point of view, the approaches of Abû Hanîfe (d. 150/767), Abû Yûsuf (d. 182/798) and Muḥammad al-Shaybânî (d. 189/805) on profit, as the first Hanafî imâms who lived in the hijrî second century and put their efforts on fiqh in this age, are placed at the center of our research.

The first systematic and comprehensive compilation of fiqh in general and fiqh of aşḥâb al-ra'y in particular was carried out by Abû Hanîfe and his students, and the relevant works have survived to a significant extent. Among the works that convey the views of the Hanafî imâms, Muḥammad al-Shaybânî's al-Aşl (its other name is al-Mabsût) occupies a privileged position. al-Aşl, one of the works of Zâhir al-Rivâya, is Muḥammad al-Shaybânî's first, also most comprehensive and most important work that compile accumulation of Hanafî fiqh. This work forms the basis of Hanafî fiqh literature, especially the basis of other works belonging to him. The work deals with the views of Abû Hanîfe, Abû Yûsuf and Muḥammad al-Shaybânî; rarely, it also includes the views of Zufar ibn al-Hudhail (d. 158/775). In the research, this work was taken as a basis in determining the views of the first period Hanafî imâms, since it has a high representation ability due to the aforementioned qualities.

In the fiqh literature, and therefore in al-Aşl, the issue of profit is not examined under a separate title, but is discussed in relation to many different titles. Likewise, al-Aşl avoids the method of generalization and principle determination seen in later works in terms of style, and follows a path of posing and solving the issue directly (the problematic method). In the research, the profit theory of Hanafî imâms has been tried to be put forward by making certain abstractions based on the scattered data and issue-oriented explanations.

The research has two main questions, one of which is "What is profit according to Hanafî imâms?" and the other is "What is the source of profit according to Hanafî imâms?". Within

the framework of the two basic questions mentioned, the profit theory of the Ḥanafî imāms was tried to be put forward.

According to the Ḥanafî imāms, profit is the subject of divine grace and intervention as well as its worldly functioning. In the eyes of the Ḥanafî imāms, profit refers to a positive surplus that is not a predetermined fixed income or wage, but is accompanied by the possibility of profit and loss, the amount of which can be known not at the beginning but after it is obtained, and which provides an increase in one's wealth.

After discussing the nature of profit, the second question was passed, and the source/cause of profit according to Ḥanafî imāms was examined. According to Ḥanafî imāms, profit cannot be taken without a source or a cause. Adopting such an approach means that the Ḥanafî imāms want to appoint a recompense for profit and to assume a certain sacrifice and burden in exchange for it.

When the practices of the Ḥanafî imāms are examined, it is possible to evaluate the guarantee, capital, labor, land, contract and condition as the source/cause of profit. It can be stated that the first three of these were accepted as the source of profit by the Ḥanafî imāms with the support of the practice and the approval of the subsequent literature. It is seen that land is also considered by the Ḥanafî imāms as a source/cause of profit. However, the relevant practices are open to interpretation as to whether it will be evaluated independently or by placing it under the capital. However, it seems more appropriate to evaluate the land under the capital. It is not appropriate to make the contract and the condition the source/cause of the profit.

Giriş

Kâr teorisi çerçevesinde kârın mahiyeti, türleri, sebepleri, meşrû ya da gayr-ı meşrû olması ve bunların gerekçeleri, benzer kavramlarla ilişkisi, hukûkî olay, hukûkî fiil ve hukûkî işlemler açısından konumu, iktisâdî faaliyetlerdeki yeri ve önemi, unsurları, tespiti, sınırlandırılması, artırıcı veya azaltıcı değişkenleri, değerlendirme ilkeleri gibi meselelerin sistemli ve tutarlı bir şekilde ele alınması düşünülebilir. Oldukça kapsamlı görünen bu meselelerin tümünün detaylı bir şekilde ele alınması, bu araştırmanın hacmini aşacak niteliktedir. Bundan dolayı araştırmada kârın mâhiyeti ve kaynakları/sebepleri¹ merkeze alınarak hareket edilmiş, diğer meselelere dolaylı olarak ve araştırma konularıyla ilgisi kadarıyla yer verilmeye çalışılmıştır.

Rey ekolünün öncüleri olmaları, farazî fikhî yöntem olarak benimsemeleri, fûrû fikhî ilk defa sistematik ve kapsamlı bir şekilde tedvin edip bunu literatüre dönüştürmeleri ve ürettikleri literatürün ilk dönemden itibaren önemli ölçüde günümüze ulaşmış olması, kâr teorisinde Hanefîler'in görüşlerinin incelenmesini önemli hale getirmektedir. Süreç içerisinde fûrû fikhînin hem sistem ve kavramlar açısından hem de meseleler açısından gelişerek günümüze gelmesi dikkate alındığında, bu sürecin temel hareket noktasının Hanefî mezhebi imamları ve yaklaşık olarak onların yaşadığı çağ olan hicrî ikinci yüzyıl olduğu söylenebilir. Bu verilerden hareketle kâr teorisi hakkındaki bu araştırma, Hanefî mezhebi ve hicrî ikinci yüzyıl sınırlamasına tabi tutulmuştur. Aynı bakış açısıyla hicrî ikinci yüzyılda yaşamış ve fikhî mesaisini bu çağda ortaya koymuş ilk dönem Hanefî imamlar olarak Ebû Hanîfe (öl. 150/767), Ebû Yûsuf (öl. 182/798) ve Muhammed eş-Şeybânî'nin (öl. 189/805) kâr konusundaki yaklaşımları, araştırmamızın merkezini oluşturmuştur.

Genelde fikhînin özelde rey fikhînin ilk defa sistematik ve kapsamlı bir şekilde tedvin edilmesi Ebû Hanife ve öğrencileri tarafından gerçekleştirilmiş ve ilgili eserler önemli ölçüde günümüze ulaşmıştır.² Hanefî imamların görüşlerini aktaran eserler arasında İmam Muhammed'in "el-Asl"ı (diğer ismiyle el-Mebsût), ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Zâhiru'r-rivâye eserlerinden biri olan el-Asl, İmam Muhammed'in Hanefî fikhî birikimini kapsamlı bir şekilde derleyen ilk, aynı zamanda en hacimli ve en önemli eseri olup başta diğer eserlerinin olmak üzere Hanefî fûrû fikhî literatürünün temelini oluşturur. Eser, Ebû Hanife, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşlerini ele alır; nadiren de olsa olsa Züfer b. Hüzeyl'in (öl. 158/775) görüşlerine de yer verir.³ Araştırmada, bahsi geçen nitelikleri dolayısıyla temsil kabiliyeti yüksek olduğu için ilk dönem Hanefî imamların görüşlerinin tespitinde bu eser esas alınmıştır.

Fikhî literatüründe, dolayısıyla da el-Asl'da kâr konusu, müstakil bir başlık altında incelenmeyip zekat, bey', sarf, selem, icâre, şirket, mudârabe, murabaha, müzâraa, rehin, havâle, vekâlet, kefâlet, vedî'a, şuf'a, ikrar, şahitlik, gasb, sulh gibi bir çok farklı başlıkla

¹ Kârın kendisine dayandırıldığı şeyi ifade etmek üzere Arapça eserlerde genellikle "sebeb" ifadesi kullanılmakla birlikte burada Türkçe kullanıma daha uygun olması ve kastedilen şeyi daha açık bir şekilde karşılaması dolayısıyla "kaynak" ifadesi tercih edilmiştir. Bu nedenle sonraki kullanımlarda sadece "kaynak" ifadesi ile yetinilecektir.

² Bk. Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 9 Aralık 2021).

³ Bk. Mehmet Boynukalın, *İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin Kitabü'l-Asl Adlı Eserinin Tanıtım ve Fikhî Usûlü Açısından Tahlili* (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2009), 48-49, 116-117.

ilişkili bir şekilde ele alınmaktadır. Aynı şekilde el-Asl, üslup açısından sonraki eserlerde görülen genelleştirme ve ilke belirleme şeklindeki yöntemden kaçınarak doğrudan mesele ortaya koyup çözme (meseleci yöntem) şeklinde bir yol izlemektedir. Araştırmada, söz konusu dağınmık veriler ve meseleci izahlardan hareketle belirli soyutlamalar yapılarak imamlara ait kâr teorisi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunun, gerek sonraki literatürde Hanefî imamlara nispet edilen gerekse bizim tarafımızdan onlara nispetle çıkarılmaya çalışılacak ilkesel tespitleri kısmen yoruma açık hale getireceği hatırdâ tutulmalıdır. Araştırmada, herhangi bir hukûkî olay, fiil ya da işleme has özel durumlar incelenmeyecek, daha çok kârın bütün hukûkî olay, fiil ve işlemlerde geçerli olabilecek teorik noktalarının ortaya konulması hedeflenecektir. Ancak konunun anlaşılması açısından gereken durumlarda örneklere de yeteri kadar yer verilecektir.

Klasik dönem eserlerinde kendisine has özel bir literatür aracılığıyla ya da eserler içinde özel bir başlık altında incelenmeyen kâr konusu, genellikle ilişkili olabileceği başlıklar altında diğer konularla iç içe ve meseleci bir üslupla ele alınmıştır. Böyle olmakla birlikte fıkıh literatürü geliştikçe meseleci yöntemden genel ilkeler ortaya çıkarmaya doğru evrilmiş, kâr teorisi ile ilişkilendirilebilecek ilkeler de dağınmık bir şekilde eserlerin içerisinde olgunlaşarak günümüze kadar gelmiştir.

Kâr konusunda modern dönemde yapılan çalışmaların; biri doğrudan kâr teorisi ile ilgili olanlar, diğeri başta temel akitler olmak üzere banka, sigorta, şirket gibi fikhî açıdan oluşturulmaya çalışılan yeni müesseselerin işleyişindeki konumu ve kamu ya da özel kesime ait güncel uygulamalardaki durumu ile ilgili olanlar şeklinde iki temel kategoride ortaya konulduğu söylenebilir. Çalışmaların daha çok ikinci kategoride yapıldığı görülmektedir. Doğrudan kâr teorisini inceleyenler arasında Şemsiyye bt. Muhammed İsmail'in "er-Ribh: Davâbituhû fi'l-Fıkhî'l-İslâmî ve-Tahtâdühû fi'l-Müessesâti'l-İslâmiyye" adlı doktora tezi, konu ile ilgili oldukça detaylı bir çalışma görünümündedir. Çalışma, kârın mahiyetine geniş bir şekilde yer verse de kârın kaynağı konusunda özet izahlarla yetinmiştir.⁴ Muhammed Ömer el-Hâcî'nin "er-Ribh Fıkhîyyen ... ve İktisâdiyyen" adlı çalışması, kısmen küçük bir çalışma olup hem kârın mâhiyeti hem de kaynağı konularına kısaca değinmeyi tercih etmiştir.⁵ Hâdi Sağlam'a ait "İslâm Hukukunda Kâr Kavramı" adlı yüksek lisans tezi, kârın mahiyeti ve kaynağı konularını modern yaklaşımlarla da ilişkilendirerek ele almış olmakla birlikte birçok yerde tekrara düşülmesi ve genellemelere çokça yer verilmesi yönleriyle dikkat çekmektedir.⁶ Kârın kaynağı konusunu modern iktisattaki üretim faktörleri üzerinden inceleyen Eymen Mustafâ'ya ait "Nazariyyetü Tevzi'î'l-'Avâid 'alâ 'Avâmili'l-İntâc fi'l-Fıkhî'l-İslâmî" adlı doktora tezi, kâr dahil bütün gelir türlerini incelemiş, konuyu klasik ve modern bir çok meseleyle ilişkilendirerek ele almıştır.⁷ Bu durum kârın mahiyeti ve

⁴ Bk. Şemsiyye Bint Muhammed İsmâ'îl. *er-Ribhu ve Davâbituhû fi'l-Fıkhî'l-İslâmî ve Tahtâdühû fi'l-Müessesâti'l-İslâmiyye: Dirâse Muğârane* (Ürdün: Câmîatü'l-ürdüniyye, Doktora Tezi, 1999), 5-33, 57-69.

⁵ Bk. Muhammed Ömer el-Hâcî. *er-Ribhu Fıkhîyyen ... ve İktisâdiyyen* (Dımaşk: Darü'l-Mektebiyyi, 2010/1431), 11-17, 38-41.

⁶ Bk. Hâdi Sağlam. *İslâm Hukukunda Kâr Kavramı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 6-41.

⁷ Bk. Eymen Mustafâ Hüseyin ed-Debbâğ. *Nazariyyetü Tevzi'î'l-'Avâid 'alâ 'Avâmili'l-İntâc fi'l-Fıkhî'l-İslâmî* (Ürdün: el-Câmîatü'l-ürdüniyye, Doktora Tezi, 2003).

kaynağının netleştirilmesi konusunda zorluklar oluşturmaktadır. Muhammed Seyyid'in "Esbâbu İstihkâki'r-rihb fi'l-Fıkhî'l-İslâmî" adlı eseri doğrudan kârın kaynağına ayrılmıştır. Bu eser, fıkıh usûlündeki sebep ve şart kavramları üzerinden konuyu ele almaya çalışmıştır. Konuya dair en kapsamlı eser olsa da, iç sistematığı ve konuyu işleme üslûbu açısından karmaşadan kurtulamamış, birçok soruyu cevapsız bırakmıştır.⁸ "Ribhu Mâ Lem Yudmen: Dirâse Te'sîliyye Tatbîkiyye" adlı eseriyle kârın sebeplerinden sadece daman konusuna yoğunlaşan el-Hakîl, konuyu bazı akitler ve güncel uygulamalar üzerinden anlatmaya çalışmış, teoriden daha çok pratiği öne çıkarmıştır.⁹ Cemile Kâriş tarafından kaleme alınan "Davâbitü'r-Ribh ve 'Avâmilü İstihkâkihî fi'l-İktisâdî'l-İslâmî ve 'Alâkatühâ bi'l-Muhâtarah: Dirâse Vasfîyye Tahlîliyye" adlı makale, kârın mahiyeti ve kaynağı konularını temel yaklaşımlarla ve modern iktisatla karşılaştırmalı bir şekilde sunmuştur. Ancak makale, genel bir değerlendirme yapmaktan öteye gidememiştir.¹⁰ Fıkıhta alışveriş akdinin model akit olduğu dikkate alındığında, alışveriş akdi bağlamında kâr konusunu ele alan Hamdi Döndüren'in "İslam Hukukuna Göre Alım-Satımda Kar Hadleri" adlı çalışması zikre değerdir. Eser, kârın mâhiyeti ve kaynağı konularına doğrudan değil ilişkili başlıklar altında dolaylı olarak değinmektedir.¹¹

İkinci kategoride yapılan çalışmalar çok olmakla birlikte, bunlara, Ali Abdüsettar'ın "el-Erbâhü't-Ticâriyye min Manzûri'l-Fıkhî'l-İslâmî" adlı eseriyle Cemal Kalkan'a ait "Faizsiz Bankacılıkta Mudârabe ve Kâr" adlı çalışma örnek verilebilir. Bunların ilki klâsik ve modern birçok akit ve uygulamayla ilişkilendirerek konuyu ele almış, kârın mahiyetine dair başlıklara yer vermekle birlikte kârın kaynağı konusuna başlık düzeyinde değinmemiştir.¹² İkinci eserde her iki konuya kısmen özetlenerek yer verilmiş, daha geniş kısımlar teorik olarak ve faizsiz bankacılıktaki uygulamalarıyla mudârabe akdindeki kâr anlayışına ayrılmıştır.¹³ Bu tür eserler, özellikle güncel uygulamalara yoğunlaşan ve kârın mahiyeti ve kaynağına giriş mahiyetinde yer veren eserlerdir.

Kâr teorisine dair yapılan modern dönemdeki çalışmalar, daha çok bir mezhep özelinde olmayıp genel olarak fıkıhta kâr teorisini incelemeye yönelmiş ve çoğunlukla fıkıh literatürünün mezheplerin teşekkülünden sonraki kısmını esas almışlardır. Tarihî bir dönem yerine teorik bir yapıda ve daha çok güncel meselelerle ilişkili bir şekilde konuyu incelemişlerdir. Bu araştırma, özel bir mezhep üzerinden ve bu mezhebin ilk dönem imamlarının görüşlerini merkeze alarak hareket etmesi yönüyle diğer çalışmalardan ayrılmakta, aynı şekilde görüldüğü kadarıyla diğer araştırmalarda yer verilmemiş özel bazı noktaları da tartışmaya açmaktadır. Dolayısıyla araştırma, hem modern dönem dahil

⁸ Bk. Muhammed Seyyid Ahmed Âmir. *Esbâbu İstihkâki'r-Ribh fi'l-Fıkhî'l-İslâmî* (İskenderiye: Mektebetü'l-Vefai'l-Kânûniyye, 2012).

⁹ Bk. Müsâ'id b. 'Abdullah b. Hamed el- Haqîl. *Ribhu Mâ Lem Yudmen: Dirâse Te'sîliyye Tatbîkiyye* (Riyad: Benkü'l-Bilad; Darü'l-Meyman, 2011/1432).

¹⁰ Bk. Cemile Kâriş, "Davâbitü'r-Ribh ve 'Avâmilü İstihkâkihî fi'l-İktisâdî'l-İslâmî ve 'Alâkatühâ bi'l-Muhâtarah: Dirâse Vasfîyye Tahlîliyye", *Mecelletü'l-'Ulûmî'l-İctimâ'îyye ve'l-İnsâniyye* 26 (Haziran 2012), 19-48.

¹¹ Bk. Hamdi Döndüren. *İslam Hukukuna Göre Alım-Satımda Kar Hadleri* (Balıkesir: İslam Hukuku Külliyyatı, 1984), 88-116.

¹² Bk. Ali Abdüsettar Ali Hasan. *el-Erbâhü't-Ticâriyye min Manzûri'l-Fıkhî'l-İslâmî* (Amman: Dârü'n-Nefâis, 2011/1432).

¹³ Bk. Cemal Kalkan. *Faizsiz Bankacılıkta Mudârabe ve Kâr* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021).

mezheplerin teşekkülünden sonraki döneme ait tespitlerin ilk dönem görüşleri içindeki varlığının gözden geçirilmesine zemin hazırlamakta, hem de kısmen o döneme ait kâr teorisine dair yeni yorumlara imkân vermektedir.

Araştırmamızın, biri “Hanefî imamlara göre kâr nedir?”, diğeri “Hanefî imamlara göre kârın kaynağı nedir?” olmak üzere iki temel sorusu vardır. Zikri geçen iki temel soru çerçevesinde Hanefî imamlara ait kâr teorisi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu amaçla aralarındaki mantık bağı ve öncelik-sonralık ilişkisi dikkate alınarak sırasıyla önce kârın mahiyeti, sonra kârın kaynağı meselesi ele alınacaktır.

Kârın Mâhiyeti

Hanefî imamlar, kârı ifade etmek için en çok “rihb” (ربح) kavramını ve bu kökten gelen kelimeleri kullanmayı tercih etmişlerdir.¹⁴ Bununla birlikte, “fadl” (فضل)¹⁵, kesb (كسب)¹⁶, rızık (رزق)¹⁷, zer‘ (زرع)¹⁸, harâc (خراج)¹⁹, semere (ثمر veya ثمره)²⁰, mal (مال)²¹ kavramlarını ve bunların türevlerini de kârı ifade etmek için kullanmışlardır. Modern dönem de dahil sonraki literatürde kâr anlamında kullanılan ray‘ (ریع), fâide (فائدة), nemâ (نمی), ‘âid (العائد), îrad (الإيراد) gibi kavramların ise Hanefî imamlar tarafından kâr anlamında kullanılmadığı görülmektedir.²²

el-Asl’ın konuları işleyiş üslûbuna da uygun olarak Hanefî imamlar, kârın doğrudan tarifini yapmamışlardır. Bununla birlikte, kâr ile ilişkili örnekler ve bu örnekler içinde meselelerin çözümü esnasında kullanılan ifadeler dikkate alınarak Hanefî imamların kârı nasıl anladıkları konusunda bazı çıkarımlarda bulunulması mümkündür. Bu çerçevede Hanefî imamlar tarafından kâra şu anlamların yüklendiği ifade edilebilir:

a) Alış fiyatı ile satış fiyatı arasındaki olumlu ya da ziyâde içeren fark. Buna göre satış fiyatı alış fiyatından yüksek olmak üzere bir malın satış fiyatından alış fiyatının

¹⁴ Örnek olarak bk. Ebû Abdullâh Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hâzım, 1433/2012), 2/89, 402, 487, 551, 561, 603, 3/23, 117, 220, 574, 4/49, 117, 134, 156, 177, 191, 197, 206, 224, 245, 270, 285, 297, 335, 354, 5/434, 8/140, 315, 323, 443, 503, 9/11, 42, 171, 276, 320, 412, 485, 10/18, 116, 423, 446, 607, 11/92, 111, 128, 164, 365, 12/20, 140.

¹⁵ Örnek olarak bk. Şeybânî, *el-Asl*, 3/122, 4/52, 130, 160, 240, 241, 249, 262, 266.

¹⁶ Örnek olarak bk. Şeybânî, *el-Asl*, 4/94, 113, 116, 240, 241, 5/103, 218, 6/216, 254, 260, 323, 337, 499, 7/53, 8/536, 544, 558, 9/25, 29, 180, 372, 473, 10/368, 12/122.

¹⁷ Örnek olarak bk. Şeybânî, *el-Asl*, 4/30, 50, 51, 63, 116, 122, 123, 125, 131, 135, 140, 143, 150, 168, 169, 193, 215, 216, 220, 240, 243, 280, 291, 342, 9/485, 553, 555, 10/13, 22, 28, 85, 120.

¹⁸ Beraberinde kullanılan ifadeler ve kârın mantığı dikkate alınarak özellikle müzâraada elde edilen ürün kâr olarak değerlendirildiğinde bu ifadenin kârı karşıladığı söylenebilir. İlgili bazı örnekler için bk. Şeybânî, *el-Asl*, 9/528, 530, 532, 533, 534, 535, 537, 539, 540, 542, 543, 545, 547, 550, 552, 554, 556, 559, 562, 565, 572, 576, 583, 10/5, 7, 15, 20, 33, 49, 70, 86, 94, 98, 115, 136, 150, 167, 176, 600, 12/140.

¹⁹ Beraberinde kullanılan ifadeler ve kârın mantığı dikkate alınarak özellikle müzâraa ve muâmelede (müsâkât ve müğârese) elde edilen ürün kâr olarak düşünüldüğünde bu ifadenin türevlerinin kârı karşılamak için kullanıldığı söylenebilir. Burada kâr, “Allah’ın çıkardığı şey” ya da “yerin çıkardığı şey” şeklinde ifade edilmektedir. İlgili bazı örnekler için bk. Şeybânî, *el-Asl*, 4/193, 9/527, 528, 530, 532, 534, 537, 539, 542, 543, 544, 546, 547, 548, 560, 568, 573, 578, 581, 584, 10/5, 10, 19, 29, 38, 51, 61, 65, 66, 68, 79, 91, 105, 119, 134, 162, 174, 11/436, 437.

²⁰ Beraberinde kullanılan ifadeler ve kârın mantığı dikkate alınarak özellikle muâmelede (müsâkât ve müğârese) elde edilen ürün kâr olarak düşünüldüğünde bu ifadenin türevlerinin kârı karşılamak için kullanıldığı söylenebilir. İlgili örnekler için bk. Şeybânî, *el-Asl*, 4/113, 9/250, 517, 570, 574, 580, 584, 10/33, 40, 55, 57, 61, 63, 66, 68, 70, 81, 87, 119, 130, 150, 166.

²¹ İlgili örnekler için bk. Şeybânî, *el-Asl*, 4/133, 136, 140, 141, 142, 157, 160, 181, 245.

²² Bu ifadelerin sonraki literatürde kâr anlamında kullanımı ile ilgili açıklamalar için bk. Kalkan, *Faizsiz Bankacılığa Mudâra ve Kâr*, 87, 91-96; Ali Hasan, *el-Erbâhü’l-Ticâriyye min Manzûri’l-Fikhi’l-İslâmî*, 19-22; Ahmed Âmir, *Eşbâbu İstihkâki’r-Ribh*, 10-14.

çıkarılmasından sonra kalan kısım kârı ifade etmektedir. Güven akitlerinden biri olarak kabul edilen murâbaha satışlarında bu tür kâr anlayışına çokça yer verilir. Buna satın alındıktan sonra hizmetçi, hayvan, ev gibi bir maldan gelir (ğalle) elde edilse, gelirin onları satın alırken gerçekleştirilen bey' akdine dayanmıyor olması sebebiyle gelir dikkate alınmaksızın gelirin kaynağı olan söz konusu malın murabaha yoluyla (alış fiyatı söylenip kâr eklenerek) satılabileceğini bildiren Hanefî imamlara ait açıklamalar örnek verilebilir.²³ Bu örnekte, söz konusu malın alış fiyatı belirtilip onun üzerine belirli bir fazlalık eklenerek satılması şeklindeki murabaha satışından bahsedilmekte, aradaki fazlalık da kâr olarak değerlendirilmektedir.

b) Maliyet ile satış fiyatı arasındaki olumlu ya da ziyâde içeren fark. Burada mâliyet ile, bir malın alış fiyatına mal üzerinde gerçekleştirilmiş bazı harcamaların eklenmesi ile bulunan miktar kastedilmektedir. Buna göre satış fiyatının maliyetten yüksek olması şartıyla satış fiyatından maliyetin çıkarılması durumunda kalan kısım kârı ifade etmektedir. Örneğin Hanefî imamlara göre mudârib, sermayenin bir kısmı ile elbise satın alsa, sonra sermayenin diğer kısmı ile ücret karşılığı bu elbiseyi başkasına kısaltsa ya da boyatsa, satın alma fiyatı ve söz konusu işlemlerin ücretini birleştirip “bu kadara satın aldım” değil de “bana bu kadara mâl oldu” diyerek murabaha yoluyla yani ayrıca kâr ekleyerek satabilir.²⁴ Buna göre kâr, alış fiyatı ve ilgili işlemlere ödenen ücretten oluşan mâliyetin üzerine satış esnasında eklenen fazlalığı ifade etmektedir. İlk durumda sadece alış fiyatı esas alınırken burada alış fiyatının yanında mal üzerinde yapılan işlemlerin tutarı da dikkate alınmış olmaktadır.

c) Paranın başta alışveriş olmak üzere kiralama, ekip biçme, yeni ortaklıklar kurma gibi ara işlemler yoluyla işletilmesi ile elde edilen ve paranın baştaki miktarını aşan maktû olmayan fazlalık. Örneğin Hanefî imamlar nezdinde mudârib, mudarebe sermayesi ile boş bir arazi kiralasa, buraya buğday ya da arpa satın alıp ekse veya hurma, ağaç ya da yemlik bitki dikse, bu mudârabeye câizdir. Mudâribin bu faaliyetleri bir tür ticâret olarak kabul edilir ve kâr elde edildiğinde, başta anlaşıldığı üzere pay edilir.²⁵ Dikkat edilirse bu örnekte sermaye olarak alınan para ile kiralama, ekim ya da dikim, ürün toplama, ürünü satma gibi işlemler söz konusu olmakta, sermaye sermayedara verildikten sonra kalan maktû olmayan kısım kâr olarak nitelendirilmekte ve başta anlaşıldığı üzere pay edilmektedir. Bir diğer örnekte Hanefî imamlara göre sermayedarın “uygun gördüğün şekilde hareket et” şeklindeki izni ile mudârib başkasından arazi alıp ürünün yarısı arazi sahibinin yarısı mudarebe şirketinin olmak üzere anlaşma yapsa, anlaşma gereği sermaye ile tohum alıp ekse ve diğer harcamaları yapsa bu mudarebe caizdir. Önce arazi sahibiyle mudârib ürünü yarı yarıya paylaşırlar, sonra kalan içerisinden sermaye çıkarılıp sermayedara verilir, bundan da kalan kısım mudarebedeki anlaşmaya göre sermayedar ile mudârib arasında pay edilir.²⁶ Görüldüğü gibi kâr, paranın müzâraa ile işletilmesi sonucunda ortaya çıkan ve maktû olmayan fazlalık olarak tezâhür etmektedir.

²³ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 2/476.

²⁴ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/199.

²⁵ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/192-3.

²⁶ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/193.

İlk iki madde ile bu madde arasındaki farka işaret edilmesi konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. İlk iki maddede kâr, alım fiyatı ya da mâliyet ile satış fiyatı arasındaki fark üzerinden belirlenirken, burada sermaye olarak ortaya konulan para ile bu para kullanılarak gerçekleştirilen işlemler sonrasında ele geçen para arasındaki maktû olmayan fark üzerinden belirlenmektedir. İlk ikisinde mal ve üzerinde gerçekleştirilen işlemler hareket noktası iken burada nakit şeklindeki sermaye hareket noktasıdır. Örneğin bir kişi doğrudan bir malı satın alıp üzerine kâr koyarak murabaha yoluyla satarsa ilk maddeye, mudârib olarak elindeki sermaye ile mal satın alıp üzerine kâr koyarak murabaha yoluyla satarsa üçüncü maddeye göre kâr elde etmiş olur.

d) Emeğin işletilmesi sonucunda elde edilen maktû olmayan fazlalık. Burada kâr, belirli bir ücret karşılığında bir işin yapılması şeklinde değil, bir şey kazanılıp kazanılmayacağı bilinmeksizin, ancak kazanma ümidiyle emeğin işletilerek elde edilen kazancı ifade etmektedir. Dolayısıyla kâr, kişinin bedenî ve/veya zihnî emeğini ortaya koyup elde ettiği şahsileştirilmiş (kendisine ait kılınmış) maktû olmayan kazanca tekabül etmektedir. Örneğin Hanefî imamlara göre bir kimse bir başkasına kârı yarı yarıya paylaşmak üzere mudarebe amacıyla 1000 dirhem verse, mudârib malı çalıştırırsa ve kâr elde etse sermaye çıkarıldıktan sonra elde kalan kârı baştaki anlaşmaya bağlı olarak yarı yarıya paylaşırlar.²⁷ Örnekte görüldüğü gibi mudârabede sermayedar sermaye katarken mudârib emeğini katmaktadır. Mudârib, kâr edip etmeyeceği başta belirsizlik taşımakla birlikte kâr ederse, emeğine karşılık anlaşmaya bağlı olarak kârın yarısını almaktadır. Benzer örneklerdeki açıklamalardan, Hanefî imamlar tarafından, paylaşımından sonra mudâribe tahsis edilen kısmın tamamen kâr olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu anlayışa göre kâr, emek ile birlikte ele geçen maktû olmayan miktarın tamamı olmaktadır. Ancak mudâribin sarf ettiği emeğin bir tür maliyet olarak düşünülmesi durumunda, Hanefî imamların yukarıda anlatılan “mâliyet çıkarıldıktan sonra kalan fazlalık” anlamındaki kâr anlayışlarına dayanarak mudaribe düşen payın tamamının değil bir kısmının kâr olarak düşünülmesi de mümkündür.

Emeğin işletilmesi ile elde edilen maktu olmayan gelir anlamındaki kâra bir diğer örnek iş gücü/emek (amel) ortaklığıdır (şirket-i a'mâl veya şirket-i ebdân). Hanefî imamlara göre iki kişi iş almak, birlikte ya da ayrı ayrı işleri yapmak, kârı ve zararı paylaşmak üzere böyle bir ortaklık kursalar caizdir.²⁸ Burada her iki taraf emek ortaya koymakta, kâr belirsizliğiyle birlikte çalışmakta ve kâr elde ederlerse anlaştıkları oranda kârı aralarında paylaşmaktadır. Hanefî imamların ifadelerine bakıldığında her iki tarafın emeği ile ortaklık yapması durumunda elde edilen gelirin tamamının kâr olarak değerlendirildiği görülür. Ancak örneğin iki terzinin elbise siparişi alarak iş yaptıklarını düşünürsek bu iki kişinin emeklerinin yanında yer kirası, malzeme gibi başka harcamaları da olacaktır. Hanefî imamların “mâliyet çıkarıldıktan sonra kalan fazlalık” anlamındaki kâr anlayışlarına dayanarak, kârın, elde edilen gelirin tamamından bu harcamaların ve ayrıca emek ücretinin düşülmesinden sonra kalan kısım olduğu da düşünülebilir.

²⁷ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/122.

²⁸ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/50-51.

Bir önceki maddede hareket noktası nakit şeklindeki sermaye iken, burada hareket noktası hiçbir nakit olmadan ortaya konulan emektir. Örneğin mudâribin aldığı sermayeyi işleterek elde ettiği toplam fazlalık dikkate alınırsa bir önceki maddeye, mudâribin hiçbir nakit olmaksızın emeği ile girip sonuçta elde ettiği pay dikkate alınırsa bu maddeye göre kâr söz konusu olmaktadır.

e) Arazinin veya arazi ile birlikte ağaçların işletilmesi sonucunda elde edilen maktû olmayan ürün ya da meyve. Hanefî imamlar, önceki maddelerde zikredilen durumları açıkça “ribh” olarak ifade ederken arazinin işletilmesi sonucunda elde edilen ürün ya da meyve için açıkça “ribh” ifadesini kullanmamışlardır. Ancak ilgili örneklerde izah sadedinde kullandıkları ifadeler ve kârın mantığı dikkate alındığında arazinin veya arazi ile birlikte ağaçların işletilmesi sonucunda elde edilen ürün ya da meyvenin kâr kapsamında değerlendirilmesi mümkündür. Örneğin İmâmeyn’e göre bir kişi sadece araziye, sadece arazi ve tohumu veya arazi, tohum ve araziye sürmek için hayvanı bir başkasına işletmek ve elde edilen ürünü üzerinde anlaştıkları oranda paylaşmak üzere verse, bu şekilde yapılan müzâraa akdi câiz olup elde edilen ürün anlaşmaya göre paylaşılır. Ebû Hanîfe ise müzâraa akdine cevaz vermemektedir.²⁹ Aynı şekilde İmâmeyn’e göre, bir kimse kendisine ait hurma ağaçlarını belirli bir süre bakımını yapmak ve elde edilen ürünü üzerinde anlaştıkları oranda paylaşmak üzere verse, bu şekilde yapılan muâmele (müsâkât) akdi caiz olup elde edilen ürün anlaşmaya göre paylaşılır. Ebû Hanîfe müsâkâtı da caiz görmemektedir.³⁰ Örneklerden de anlaşılacağı üzere gerek müzâraada gerekse muamelede, her ne kadar ürün ve meyve için “ribh” ifadesi kullanılmasa da maktu olmayan bir gelirin önceden belirlenmiş belirli paylarda taraflar arasında paylaşılıyor olmaları, bunların kâr olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Nitekim Serahsî (öl. 483/1090), her iki sözleşmenin de şirket anlamı taşıyıp mudarebeye benzediğini, mudarebedeki kâr paylaşımı gibi elde edilen ürün ya da meyvenin paylaşıldığı gerekçesiyle İmâmeyn tarafından onaylandığını ifade etmektedir.³¹ Ebû Hanîfe’nin itiraz etmesinin sebebi ise, bunları bir tür icâre olarak değerlendirmesi ve icâre için gereken şartları taşımadığını düşünmesidir.³²

İmâmeyn’in yaklaşımı çerçevesinde müzâraa ve muâmelede, arazinin (bazen tohum ya da tohum ve hayvan ile birlikte) veya arazi ile birlikte ağacın bir tarafa, emeğin diğer tarafa ait olması esası üzerinden hareket edilmekte ve sonuçta anlaşmadaki oranlara göre paylaşılmak üzere taraflarca maktû olmayan ürün ya da meyve elde edilmektedir. Buna göre kâr, müzâraada arazi (bazen tohum ya da tohum ve hayvan ile birlikte), muâmelede arazi ve ağaçlar işletilerek elde edilen maktû olmayan (ne kadar olacağı önceden bilinmediği için

²⁹ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 9/527-528. Mezhepte İmâmeyn’in görüşü esas alınmış ve mecellede de buna göre düzenleme yapılmıştır. Bk. ‘Abdullâh b. Maḥmûd b. Mevdûd el-Ḥanefî el-Mevsîlî. *el-İhtiyâr li Ta’lîl-i-Muhtâr*. thk. Muhammed ‘Adnân Dervîş (Beyrut: Dâru’l-Erkâm b. Ebi’l-Erkâm, 1426/2005), 3/92-93; Hüseyin Kayapınar. "Müzâraa", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 9 Aralık 2021); Ahmed Cevdet Paşa. *Açıklamalı Mecelle: Mecelle-i Ahkam-ı Adliye*. yay. haz. Ali Himmet Berki (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982), 296-298 (md. 1431-1440).

³⁰ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 9/538. Mezhepte İmâmeyn’in görüşü esas alınmış ve mecellede de buna göre düzenleme yapılmıştır. Bk. Mevsîlî, *el-İhtiyâr li Ta’lîl-i-Muhtâr*, 3/98-99; Hamdi Döndüren. "Müsâkât". *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 9 Aralık 2021); Ahmed Cevdet Paşa, *Açıklamalı Mecelle*, 298-299 (md. 1441-1448).

³¹ Bk. Muhammed b. Aḥmed b. Ebi Sehl Şemsü’l-’Eimme es-Serahsî. *el-Mebsûṭ*. thk. Ḥalîl Muḥyiddîn el-Meyyis (Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 1414/1993), 23/17-18.

³² Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 9/528; Serahsî, *el-Mebsûṭ*, 23/18.

belirli olmayan) fazlalığın tamamı olmaktadır. Bununla birlikte imamların “mâliyet çıkarıldıktan sonra kalan fazlalık” anlamındaki kâr anlayışlarına dayanarak hasılanın tamamının değil de yapılan harcamaların çıkarılması sonrasında kalan kısmın kâr olarak değerlendirilmesi de mümkündür.

f) Kişisel kredinin/itibarın işletilmesi sonrasında elde edilen maktû olmayan fazlalık. Burada kâr ya da zarar etme ihtimalleri olan, kişisel itibarları ile vadeli alıp peşin satan, mal bulup ticâret yapan kişiler nezdinde borç ve harcamalar çıkarıldıktan sonra kalan kısım kâr olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim Hanefî imamlara göre, sermayeleri olmayan iki kişinin birlikte ya da ayrı ayrı itibarlarıyla peşin ya da vadeli ticaret yapmak, kar ve zararı paylaşmak üzere akit yapması caizdir; elde edilen kâr tarafların ödemeyi üstlendikleri bedellere eş değer bir şekilde belirledikleri kâr oranlarına göre paylaşılır.³³ Görüldüğü üzere vücûh yani kredi şirketi denilen bu ortaklıkta, hiçbir sermayesi olmayan kişilerin itibarlarını temel alıp ara işlemler gerçekleştirerek elde ettikleri ve mülkiyetlerinde sabit olan bir fazlalık söz konusudur. Bu fazlalık, Hanefî imamlar tarafından açıkça “ribh” yani kâr olarak isimlendirilmiştir. İlk etapta buradaki kârın “malın işletilmesi ile elde edilen fazlalık” olduğu düşünülebilir. Ancak malı edinmenin temelinde ve öncesinde kişisel itibar bulunduğu için, malın alınmasını ara işlem kabul edip kârın “itibarın işletilmesi ile elde edilen fazlalık” olarak değerlendirilmesi daha doğrudur. Akla gelebilecek “sermayenin taahhüt edilmesi” durumu da kişisel itibardan sonra geldiği için itibarın işletilmesinin esas alınması daha uygun gibi görünmektedir.

Hanefî imamlara göre kâr, belirli faaliyetlerle elde edilen maddî bir getiri ya da fazlalık olmasının yanında Yüce Allah’ın bahşettiği ilâhî bir lütuf ve müdahalenin de eseridir. Yoğun bir şekilde kâr hakkında kullanılan “Yüce Allah’ın rızık olarak verdiği, çıkardığı, var ettiği şey” anlamına gelecek ifadeler³⁴, Hanefî imamların kâra yönelik ilâhî lütuf ve müdahalenin varlığı konusundaki kanaatlerinin açık göstergeleridir. Ayrıca bu ifadeler, kârın, kişinin kontrolünü aşan, olup olmayacağı ya da ne kadar olacağı belirli olmayan ve birçok aktör ve etkenin devreye girdiği piyasada oluşan, riske açık bir fazlalık olduğunu da ima eder.

Hanefî imamlar, kârı maktu bir geliri ifade eden ücretten ayırmışlardır. Kâr ve ücret arasındaki bu ayrıştırma, özellikle kârın hedeflendiği ancak akdin fasit olması nedeniyle kâr değil ücretin söz konusu edildiği durumlarda açıkça ortaya çıkar. Örneğin Hanefî imamlara göre, 1000 dirhem sermayeli bir mudarebe akdinde, kârın 100 dirheminin veya daha az ya da fazla malum bir miktarının mudâribe verileceği şartı koşulsa, böyle bir mudârebe akdi fasittir. Bununla birlikte böyle bir akit üzerine mudârib sermayeyi çalıştırsa, kâr da etse zarar da etse kâr değil ecr-i misil, yani ücret alır. Kâr ve zarar tamamen sermayedara ait olur.³⁵ Bir diğer örneğe göre sermayedarın da çalışması şartıyla mudârebe akdi yapılırsa, sermayedarın sermayeyi tam olarak teslim etmemiş olduğundan dolayı bu akit fasit olur. Bu şekilde

³³ Örnek olarak bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/50.

³⁴ Söz konusu ifadeler şu şekillerde kullanılmaktadır: (bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/51, 291), (bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/122, 123), (bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/125, 169, 280), (bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 9/527, 528, 530, 532, 534, 537, 539, 542, 546, 547, 10/65, 66, 68), (bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/193).

³⁵ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/123.

sermaye işletilirse, kâr ve zarar tamamen sermayedara ait olur; mudârib ise, ecr-i misil alır.³⁶ Her iki örnekte de kârın hedeflendiği bir durumda, akit fasit olduğunda kârın değil ücretin gündeme gelmesi ve kâr maktû bir gelir değilken ücretin maktû bir gelir anlamı taşıması söz konusudur. Bunlar da Hanefî imamlar tarafından kâr ve ücretin birbirinden farklı olarak anlaşıldığını açıkça ortaya koymaktadır.

Hanefî imamlar, kârı, faizle karıştırmamaya da özen göstermişlerdir. Buna bağlı olarak faiz içermeyen fazlalık kâr olarak değerlendirilip meşrû, ilgili akit de geçerli kabul edilirken, faiz yoluyla elde edilen fazlalık faiz olarak değerlendirilip gayr-ı meşru, ilgili akit de fasit kabul edilmiştir. Örneğin bir kişi, içinde 10 dirhem bulunan bir gümüş bileziği 1 dinara satsa, karşılıklı kabz gerçekleşse, sonra müşteri bu bileziği yarım dinar veya 1 dirhem kâr ile satsa, bu caizdir. Ancak bilezik o kişiye 10 dirheme mâl olmuş olsa ve bunu 1 dirhem kâr ile satsa, bu satış caiz olmaz. Bir diğer örneğe göre, 10 dirheme mâl olan ve içinde 10 dirhem bulunan bilezikle birlikte 10 dirheme mâl olan bir elbiseyi “bana 20 dirheme mâl oldu” diyerek her iki parçayı birlikte 1 dirhem ya da 1/10 kâr ile satsa Ebû Yûsuf’a göre elbisenin satışı câizken bileziğin satışı caiz olmaz. Çünkü bileziğin dirhem (gümüş) şeklindeki bedeli, onu oluşturan gümüşten daha fazla olmuş olur. Ebû Hanîfe’ye göre ise, her ikisinin de satışı caiz olmaz.³⁷ İmam Muhammed’in de Ebû Yusuf ile aynı görüşü benimsediği anlaşılmaktadır.³⁸ Verilen örneklerde akdin caiz olduğu kısımda cinsleri farklı veznî mallar arasındaki (burada gümüş ile altın arasında) sarf akdinde miktar farklılığının faiz doğurmaması, caiz olmayan kısımlarda ise aynı cins olan veznî mallar arasındaki (burada dirhem ile dirhem arasında) sarf akdinde fazlalığın faiz (yani fazlalık faizi, ribe’l-fadl) doğurması kuralı işletilmiştir. Bu kurala bağlı olarak faizin gerçekleşmediği fazlalık kâr, gerçekleştiği fazlalık ise faiz olarak değerlendirilmiştir.³⁹

Hanefî imamlar nezdinde bir kişinin demiri bakırla, bakırı kurşunla miktarları ikiye bir olacak şekilde peşin olarak satın almasında bir beis yoktur; çünkü cinsler birbirinden farklıdır. Ancak bunların vadeli olarak satılmaması gerekir; çünkü bunların her biri veznî mallardandır.⁴⁰ Örnek verilirken getirilen izahlardan da anlaşılacağı üzere, cinsler değişince miktarların farklılaşması yani kâr olarak algılanabilecek fazlalıkların ortaya çıkması caiz görülürken, veznî olma illetini taşıyan mallar arasında vadeli alışveriş yapılması, vade ribâsına (ribe’n-nesîe) yol açtığı için caiz görülmemiştir.

Hanefî imamlar tarafından kâra yüklenen anlamlar ve akabinde getirilen izahlar dikkate alındığında, kârın mahiyeti hakkında ortaya çıkan bazı temel noktaların bulunduğu görülür. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- a) Kârın kişinin mal varlığında artış sağlayan olumlu bir ziyade/fazlalık oluşturması
- b) Kârın Fıkhî kural ve ilkelere uygun bir şekilde elde ediliyor olması

³⁶ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/214-215.

³⁷ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 3/117.

³⁸ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 3/121-122.

³⁹ İmamlar arasındaki ihtilâf, faizli satışla birlikte gerçekleştirilen faizsiz satışın hükmü ile ilgili olup konumuzla dolaylı bir ilişkisi olduğu için değerlendirmeye ihtiyaç duyulmamıştır.

⁴⁰ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 2/411.

c) Kârın önceden belirlenmiş maktû bir gelir ya da ücret olmaması, miktarının başta değil elde edildikten sonra bilinmesi; en fazla kârın (sermayenin değil) belirli bir oranının (miktarının değil) alınabileceğinin kararlaştırılabilmesi⁴¹

d) Riskle birlikte bulunması, kârın az ya da çok olma riski bulunduğu gibi hiç olmama, hatta zarara dönüşme riski taşınması⁴²

e) Risk sebebiyle kârın zarar ihtimaliyle dengelenmesi

f) Kârın elde edilme garantisinin hiçbir şekilde bulunmaması ve herhangi bir garantiyi kabul etmemesi

g) Kârın piyasa ortamında belirlenmesi; kârı amaçlayan kişinin belirleyiciliğini aşması; kârın ortaya çıkmasında çok taraflı ve çok çeşitli değişkenlerin bulunması

h) Birçok değişkenin şekillenmesinde Allah'ın takdirinin belirleyici olması nedeniyle ilâhî bir lütuf ve müdahaleye konu olması

i) Kârın karşılıksız ve sebepsiz olmaması

j) Sayılan özellikleriyle ücret ve faizden farklı olması

Böylece, Hanefî imamlar nezdinde kârın mahiyeti ortaya konulmuş oldu. Mahiyeti ortaya konulduktan sonra kâr ile ilgili araştırmanın ikinci temel meselesi olan kârın kaynağı (sebebi) konusuna geçilebilir.

Kârın Kaynağı

Kârın kişinin mal varlığında artış sağlayan olumlu fazlalık olduğu düşünüldüğünde, bu fazlalığın kaynağının ne olduğu önemli bir soru olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun cevaplanması, mal varlığında ortaya çıkan söz konusu fazlalığa karşılık olarak kâr sahibinin katlandığı fedakarlığın ve üstlendiği yükümlülüğün anlaşılması, böylece kârı makul ve meşru kılan şeyin ne olduğunun fark edilmesi açısından önemlidir. Ayrıca isimli veya yeni ortaya çıkan akitlerdeki farklı uygulamalar yoluyla elde edilen fazlalıkların hangi hukukî ve felsefî temele dayandırılarak değerlendirmeye tabi tutulabileceği konusu da bu sorunun cevaplanmasıyla bağlantılıdır.

Hanefî mezhebindeki fıkıh literatürüne bakıldığında kârın kaynaklarının teorize edilmesinin daha çok mezhebin teşekkülünden sonraki dönemlerde olduğu söylenebilir. Nitekim sonraki dönem Hanefî literatüründe “vücûhu istihkâki'r-rihb” veya “esbâbü istihkâki'r-rihb” şeklinde ifade edilen kârın kaynakları, ilki mülkiyet (milk)/sermaye (mâl), ikincisi emek (amel), üçüncüsü daman/tekabbül olmak üzere üçe ayrılarak ele alınır ve bazı kaynaklarda bunların dışında bir kâr sebebinin bulunmadığına açıkça işaret edilir.⁴³

⁴¹ Murâbahada, satıcı başlangıçta kendine göre belirli bir kâr koyabiliyorsa da nihayetinde satışta ortaya çıkan kârın miktarı piyasada oluştuğu için yine kâr maktu olmamaktadır.

⁴² Murâbahada, satışta gerçekleşen fiyat piyasada belirlendiği için yukarıdaki durumlar murabaha için de geçerlidir.

⁴³ Kârın sebepleri ve ilgili açıklamalar için bk. Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî er-Râzî el-Ceşşâs. Şerhu Muhtaşari't-Ṭahâvî. thk. 'İşmetullâh 'Înâyetullah Muḥammed vd. (y.y.: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1431/2010), 252; Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muḥammed b. Ahmed el- Kudûrî. *et-Tecrid*. thk. Muḥammed Ahmed Serrâc ve 'Alî Cum'a Muḥammed (Kâhire, 1427/2006), 6/3052; Seraḥsî, *el-Mebsût*, 11/155, 159; Ebûbekir Muḥammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed 'Alâ'uddîn es-Semerḳandî. *Tuhfetu'l-Fukahâ*. (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, II. Basım, 1414/1994), 8; 'Alâ'uddîn Ebûbekir b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî el-Kâsânî. *Bedâ'i 'u's-Şanâ 'i 'fi Tertîbi's-Şerâ'i*. (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1986), 6/62-63; Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ebûbekr el-Ferġânî el-Merġinânî. *el-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti'l-Mubtedî*. thk.. Ṭallâl Yûsuf (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, ts.), 3/12-13; 'Osmân b. 'Alî b. Meḥcen el-Bârî 'i

Hanefîler'e ait sonraki literatürde zikredilen üç kâr kaynağının her birinin mahiyeti ile ilgili farklı yorumlar mümkünse de genellikle üçlü ayırımın benimsenmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴

Hanefî imamlarda, kârın kaynaklarına dair teoriden ziyâde uygulamaya dönük yoğun bir fikhî faaliyetin bulunduğu görülür. Bu açıdan bakıldığında sonraki süreçte ortaya konan teorinin, nasların yanında ilk dönem Hanefî uygulamasından tümevarım yoluyla çıkarılan, uygulamadaki örnekleri açıklama gücü yüksek ve genel kabul görmüş bir yorum olarak algılanması mümkündür. Hanefî imamların ortaya koydukları tikel örneklerle tekrar döndüğümüzde kârın kaynağı olup olamaması açısından daman, sermaye, emek, toprak, akit ve şartın incelenebileceği görülmektedir. Kârın kaynakları, sonraki literatürde üçlü ayırım çerçevesinde sermaye, emek, daman şeklinde bir sıralama ile ele alınmaktadır.⁴⁵ Ancak burada diğerlerinin daha iyi anlaşılması ve diğerlerinin kâra götürebilmesi kendisine bağlı olduğu için damanın diğer kâr kaynaklarından önce ele alınması daha uygun olacaktır.

Daman

Sonraki dönem Hanefî literatüründe kârın kaynağı olarak sayılanlar arasında yer alan “daman”, bazıları tarafından “tekabbül” şeklinde de ifade edilmiştir.⁴⁶ Hanefî imamlar, tercih ettikleri yöntem gereği damanı doğrudan tanımlamamışlarsa da, damanın mahiyetine dair yaklaşımlarını yansıtan uygulama örneklerine bolca yer vermişlerdir. Kapsamlı ve birçok konuyla bağlantılı olan damanın her yönüyle değil de kâr ile ilişkisi özelinde ele alınması konunun dağılmaması açısından yerinde olacaktır. Böyle bir yaklaşımla hareket edildiğinde, Hanefî imamlar nezdinde kâr ile ilişkisi özelinde damanın şu üç türünden bahsedilebilir⁴⁷:

1. Kasıt ve kusur olmaksızın sermayenin zayi/telef/helâk olması durumundaki tazmin sorumluluğu (zayıyatı tazmin sorumluluğu). Burada sermayenin zayi olması durumunda bu kaybın kimin hesabına kaydedileceği sorusu üzerinden hareket edilmektedir. Örneğin mudâربه akdinde kasıt ve kusur olmaksızın işletmecinin (mudârib) elinde yok olma, çalınma, ölme, bozulma, çürüme gibi kaçınılmayacak mücbir sebeplerden dolayı sermaye zayi/telef/helâk olsa, sorumluluk işletmecinin değil sermayedarın olur. Diğer bir ifadeyle

Fahruddîn el-Hanefî ez-Zeylâ'î. *Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dakâik ve Hâşiyeti's-Şelebî*. (Kahire: el-Maṭba'atu'l-Kubre'l-Emîriyye, Bulâk, 1313), 322; Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Muḥammed b. Maḥmûd el-Bâbertî. *el-Înâye fî Şerhi'l-Hidâye*. (y.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), 6/190, 191; Ebû Muḥammed Maḥmûd b. Aḥmed Bedruddîn el-'Aynî. *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*. (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1420/2000), 7/412; Zeynuddîn b. İbrahîm b. Muḥammed el-Miṣrî İbn Nuceym. *el-Baḥru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dakâik ve Minḥatu'l-Hâlik ve Tekmiletu't-Tûrî*. (y.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 5/197; Muḥammed Emîn b. 'Omer b. 'Abdil'azîz el-Ḥuseynî ed-Dîmeşki İbn 'Âbidîn. *Reddu'l-Muḥtâr 'alâ'd-Durri'l-Muḥtâr*. (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1412/1992), 4/324.

⁴⁴ Sonraki literatüre göre İmam Züfer, Hanefîlerin genelinden ayrılarak Şâfîiler gibi kârın tek sebebi/kaynağı olarak sermayeyi görmektedir. Bk. Ahmed Âmir, *Eşbâbu İstihkâki'r-Ribh*, 115-116).

⁴⁵ Kârın sebepleri ve söz konusu sıralama için bk. *Ceşşâs, Şerhu Muḥtasari't-Taḥâvî*, 252; Kudûrî, *et-Tecrîd*, 6/3052; Seraḥsî, *el-Mebsût*, 11/155, 159; 'Alâ'uddîn es-Semerḳandî, *Tuḥfetu'l-Fuḳahâ'*, 8; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i'*, 6/62-63; Merġinânî, *el-Hidâye*, 3/12-13; Zeylâ'î, *Tebyînu'l-Hakâik*, 322; Bâbertî, *el-Înâye*, 6/190-191; Bedruddîn el-'Aynî, *el-Binâye*, 7/412-413; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râik*, 5/197; İbn 'Âbidîn, *Reddu'l-Muḥtâr*, 4/324.

⁴⁶ Kârın sebepleri ve ilgili açıklamalar için bk. *Ceşşâs, Şerhu Muḥtasari't-Taḥâvî*, 252; Kudûrî, *et-Tecrîd*, 6/3052; Seraḥsî, *el-Mebsût*, 11/155, 159; 'Alâ'uddîn es-Semerḳandî, *Tuḥfetu'l-Fuḳahâ'*, 8; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Şanâ'i'*, 6/62-63; Merġinânî, *el-Hidâye*, 3/12-13; Zeylâ'î, *Tebyînu'l-Hakâik*, 322; Bâbertî, *el-Înâye*, 6/190-191; Bedruddîn el-'Aynî, *el-Binâye*, 7/412-413; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râik*, 5/197; İbn 'Âbidîn, *Reddu'l-Muḥtâr*, 4/324.

⁴⁷ Özellikle kasıt ya da kusur ile zarar verenin zararı tazmin etme sorumluluğunu ifade eden “itlaf sorumluluğu” anlamındaki daman, kârın kaynağı ile değil daha çok haksız fiil sorumluluğu ile ilgilidir. Böyle bir sorumluluk, takip eden paragraflarda zikredilecek durumların tamamında kârdan bağımsız olarak mevcuttur.

zayıatı tazmin sorumluluğu, sermayedara aittir.⁴⁸ Bu tür durumlarda daman, “zayıatı tazmin sorumluluğu” anlamı taşımaktadır.

2. Kârı hedefleyen işlemlerin kasıt ve kusur olmaksızın zararla neticelenmesi durumunda kârın kaynağının cinsinden (sermaye ise sermaye ile, emek ise emek ile) zararın tazmin sorumluluğu (zararı tazmin sorumluluğu).⁴⁹ Örneğin mudâربه akdinde kasıt ve kusur olmaksızın işletmeci (mudârib) sermayeyi işletirken zarar etse, sermayedar bu zarara sermaye cinsinden katlanırken mudârib yani işletmeci emeği cinsinden harcadığı emek kadar zarara katlanır, emeğine karşılık herhangi bir ücret alamaz.⁵⁰ Burada daman, sermayedar için sermaye cinsinden, işletmeci için ise emek cinsinden “zararın tazmin sorumluluğu” anlamına gelmektedir.

Birinci tür damanda mücbir sebep dolayısıyla sermayenin kısmen ya da tamamen ortadan kalkması söz konusudur. İkinci tür damanda ise, sermaye, piyasayı belirleyen olumsuz etkenler sebebiyle (satılacak malların fiyatlarının düşmesi, satın alınacak malların fiyatlarının yükselmesi gibi) kâra dönüştürülemede, sermaye azalmakta ya da tükenmektedir. Gerek yukarıda verilen örneklerden gerekse ileride aktarılacak durumlardan anlaşılacağı üzere kârı alabilmek için iki daman türünün farklı taraflarda bulunabilmesi, bu ayrımı önemli hale getirmektedir.

3. Üstlenme sorumluluğu (tekabbül). Üstlenme sorumluluğu, kendi içinde “yapmayı üstlenme” ve “ifayı üstlenme” (aldığını geri vermeyi, bedeli ödemeyi) şeklinde iki anlamı barındırmaktadır. Burada özellikle “yapmayı üstlenme” ile “yapma”nın ayrı şeyler olduğuna dikkat edilmelidir. Öte yandan mutlak daman yerine, yapmayı ya da ifayı vadeden bir daman söz konusudur. Örneğin amel şirketinde ortakların aldıkları işleri tahakkuk ettirmeyi üstlenmeleri⁵¹ ya da mudâربه şirketinde işletmecinin sermayeyi işletmek üzere yapılması gerekenleri yapmayı üstlenmesi⁵² “yapmayı üstlenme”, vücûh şirketinde ortakların vadeli olarak aldıkları malların bedelini ödemeyi üstlenmeleri⁵³ “ifayı üstlenme” kabilindedir. Örneklerden de anlaşılacağı üzere üstlenme sorumluluğu ortağa veya üçüncü şahıslara karşı olabilmektedir.

Hanefî imamlar nezdinde, her üç anlamıyla damanın kârın kaynağı olabilmesi için karşılığında alınacak şeyin maktû olmaması ve kazanma/zarar etme ihtimali/riski ile birlikte bulunması gerekir. Daman kaynak gösterilerek risk üstlenmeksizin maktû bir bedelin/gelirin alınması durumunda, kâr değil ücret söz konusu olur.

Hanefî imamlar nezdinde sadece daman karşılığında ücret alınmasının meşruiyeti konusu görüldüğü kadarıyla net değildir. Kefilin asıl borçlu borcunu ödemediğinde ödemeyi vadetmesi ve asıl borçlu borcunu ödesin ya da ödemesin bu vaad karşılığında ücret alması,

⁴⁸ İlgili örnek için bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/123, 322-341.

⁴⁹ Konuyu karmaşık hale getirmemek için zararı tazmin sorumluluğu, sermaye ele alınırken sadece sermaye cinsinden zararı tazmin sorumluluğu, emek ele alınırken sadece emek cinsinden zararı tazmin sorumluluğu şeklinde konu edilmiştir. Bazı durumlarda hem sermaye hem de emek cinsinden tazminin söz konusu olabileceği, bazı durumlarda da bunlardan sadece birisinin bulunabileceği hatırlatılmalıdır.

⁵⁰ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/123.

⁵¹ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/50-53.

⁵² Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/123.

⁵³ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/49-50, 56-57.

“ifayı üstlenme” şeklindeki damana karşılık ücret alınmasına örnek verilebilir. Hanefî imamlar, tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konuda açık bir görüş belirtmemişlerdir.⁵⁴

Sadece daman karşılığında ücret alınmasına bir diğer örnek olarak emanet edilen şeyi korumayı vaad eden emanetçinin bunun karşılığında ücret alması zikredilebilir. Burada emanetçi, emanet hakkında hem “zayıatı tazmin” hem de koruma yoluyla “yapmayı üstlenme” şeklindeki daman karşılığında ücret almıştır. Hanefî imamlar nezdinde bu şekilde ücret alınmasının durumu da çok net değildir.

Ancak konuyla ilişkili olabilecek şekilde şöyle bir örnek söz konusudur: Bir kişi ücretle hamama girse ve hamam sahibine elbiselerini verse, sonra elbiseler çalınsa, Hanefî imamlara göre hamam sahibi elbiseleri tazmin etmez.⁵⁵ Bu örnekte, hamam ücretine emanet olarak bırakılan şeylerin korunması ücretinin de dahil olduğu düşünülürse, zayıat sorumluluğu da üstlenilmeksizin sadece “yapmayı üstlenme” anlamındaki daman karşılığında ücret alınabileceği yorumu yapılabilir. Bununla birlikte konunun vedîa ile değil icâre ile ilişkili olduğu, ücretin vedîa için değil hamam için olduğu dile getirilerek bu yoruma itiraz edilebilir. Ancak sonraki dönem bazı eserlerdeki bu mesele ile ilgili yapılan izahlarda, koruma için ücret verilirse kimilerinde icare ile ilişkilendirilerek bazen mutlak bazen İmameyn görüşü olarak “zayıatı tazmin sorumluluğu” ile birlikte ücret alınabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır.⁵⁶ Nitekim sonraki literatürde şart koşulması ya da örf haline gelmiş olması durumunda vedîada mûda‘ın (emanet alan) “zayıatı tazmin sorumluluğu” ile birlikte ücret alabileceği kabul edilmiş ve bu hüküm Mecelle’de de bu şekilde yer almıştır.⁵⁷ Örneklerden anlaşıldığı gibi, Hanefî imamlar nezdinde, sadece daman karşılığında ücret alınmasının meşruiyeti net değildir. Öte yandan Hanefî imamlar nezdinde damanın sermaye-mal ya da amel ile birlikte bulunması durumunda ücrete konu olabileceği anlaşılmaktadır. Örneğin icâre akdinde kiralayan, kira konusu mal ile birlikte “zayıatı tazmin sorumluluğu” şeklindeki daman karşılığında ücret almaktadır.⁵⁸

Damanın karşılığında maktû olmayan ve kazanma/zarar etme ihtimali/riski taşıyan bir bedel/gelir alınacak olursa, yukarıda ifade edildiği gibi bu, ücret değil kâr kapsamına girer. Hanefî imamların ortaya koydukları uygulamalar dikkate alındığında, damanın kâra kaynak olmasının tek şekilde değil, diğer kâr kaynakları ile değişik terkipler de oluşturarak farklı şekillerde gerçekleştiği görülür. Bununla birlikte tekrardan kaçınmak amacıyla burada sadece damanın kâra kaynaklık etmesine yer verilecek, diğer kâr kaynaklarıyla girdiği terkiplere sonraki başlıklarda değinilecektir.

⁵⁴ Aslen kefalet karşılığında ücret alınması klâsik dönemde cevaz verilmeyen ancak modern dönemde tartışmaya açılan bir konudur. İlgili tartışmalar için bk. Ali Bakkal. “Ücretli Kefalet Sözleşmesi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1999), 3-42.

⁵⁵ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 3/505.

⁵⁶ Bk. Ebu'l-Hasan ‘Alî b. el-Huseyn b. Muhammed el-Hanefî es-Suğdî. *en-Nutef fi'l-Fetvâ*. thk. Şalâhuddîn en-Nâhî (‘Ammân/Beyrût: Dâru'l-Furkân/ Muessesetu'r-Risâle, 1404/1984), 574-575; Serahsî, *el-Mebsût*, 15/160; Ebu'l-Me‘âlî Maḥmûd b. Aḥmed b. Abdulaziz b. ‘Omar b. Mâze el-Hanefî İbn Mâze. *el-Muḥîṭu'l-Burhânî fi'l-Fıkhî'n-Nu‘mânî*. thk. ‘Abdulkerîm Sâmi el-Cundî (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2004), 7/593-594; Ebû Muhammed Gânim b. Muhammed el-Hanefî Gânim el-Bağdâdî. *Mecma‘u'd-Damânât*. (y.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 90; İbn ‘Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, 5/664.

⁵⁷ Bk. Mustafa Yıldıırım, *İslam Borçlar Hukukunda Vedia* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 38-44, 60, 62-63; Ahmed Cevdet Paşa, *Açıklamalı Mecelle*, 149 (md. 777).

⁵⁸ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 3/462-501.

Hanefî imamlara göre, sadece daman karşılığında kâr alınması mümkündür. Nitekim onlara göre amel şirketinde taraflardan biri, mazereti olsun ya da olmasın çalışmasa da anlaştıkları oranda kârdan pay alır. Hanefî imamlar, bunun gerekçesi olarak, ortakların akit kurulurken ileri sürdükleri kâr payları ile yaptıkları işlerin tam olarak eşitlenmesinin mümkün olmadığı, mazeretli ya da mazeretsiz çalışmamanın da buna benzer bir eşitsizlik doğurduğu açıklamasına yer verirler. Dolayısıyla onlar, ilkinde yapılan iş ile alınan kâr payı eşit olmadığı halde nasıl kâr alınabiliyorsa, bir tarafın çalışmaması durumundaki iş ve kâr payı eşitsizliğinde de aynı şekilde kârın alınmasının câiz olacağını ifade ederler.⁵⁹ Verilen örnek incelendiğinde, burada çalışmayan kişi, sermaye ve emek olmaksızın sadece akit yoluyla ortağıyla birlikte kabul ettiği “yapmayı üstlenme” şeklindeki daman karşılığında kâra hak kazanmış olmaktadır.

Hanefî imamların yaklaşımı zikredildiği şekilde olmakla birlikte, sadece damanın kâra kaynaklık etmesinin, zikredilen örnekte olduğu üzere nadir durumlar için dikkate alındığına ve yaygın bir kullanımının olmadığına işaret edilmelidir. Daha yaygın olan damanın diğer kaynaklar ile birlikte kâra kaynaklık etmesi ile ilgili durumlar ise, yukarıda ifade edildiği gibi takip eden başlıklarda ele alınacaktır.

Sermaye

Sonraki Hanefî literatürüne bakıldığında, kârın istihkâk gerekçelerinden biri olarak sermayenin, bazen doğrudan dirhem, dinar, altın, gümüş gibi bir mübadele aracı ile, bazen “milk” bazen de “re’sü’l-mâl” veya “mâl” şeklinde ifade edildiği görülür.⁶⁰ Hanefî imamlar, uygulamayı esas almaları dolayısıyla daha çok sermayeyi doğrudan dirhem, dinar, altın, gümüş gibi bir mübadele aracı ile ifade ederlerken, “re’sü’l-mâl” ya da “mâl” kavramlarına ikinci sırada yer verirler. “Mülkiyet”in kârın kaynağı olarak sermaye anlamında kullanılması ise, Hanefî imamlara doğrudan olmasa da tikel örneklerden ve uygulamalardan hareketle dolaylı olarak nispet edilebilir.⁶¹

Hanefî imamlar, tercih ettikleri metot gereği sermayenin mahiyeti konusunda doğrudan bir tarife yer vermemişlerdir. Bununla birlikte tikel örneklere bakıldığında, kâra dayanak oluşturan sermayeden ne anladıkları konusunda bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Nitekim Hanefî imamlar nezdinde, sermayenin, inan ya da mufavaza şirketlerinde dirhem, dinâr gibi mübadele aracı niteliği taşıyan paralara yani nakde veya veznî, keylî ya da adedî olan mislî mallara tekabül ettiği görülür. Dolayısıyla söz konusu durumlarda nakit anlamı taşımayan veya mislî olmayan herhangi bir malın sermaye kılınmasına izin verilmemiştir.⁶² Mudarebe akdinde ise, sadece nakit sermaye olarak kabul edilmiş, mislî mallar dahil diğer malların doğrudan sermaye kılınmasına izin verilmemiştir. Buna izin verilmemesinin gerekçesi olarak, sermayedarın kattığı sermayenin meçhul olması, yani bilinmemesi üzerinde

⁵⁹ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/51.

⁶⁰ Söz konusu kullanımlar için bk. *Ceşşâş, Şerhu Muhtaşari't-Taḥâvî*, 252; *Ḳudûrî, et-Tecrîd*, 6/3036, 3051-3052, *Seraḥsî, el-Mebsût*, 11/153, 155, 157, 159, 166, 22/30, 36, 42; *Kâsânî, Bedâ'î'u's-Şanâ'î*, 6/62-63, 80; *Mergînânî, el-Hidâye*, 3/12-13; *Zeylâ'î, Tebyînu'l-Haḳâik*, 75, 123, 322; *Bâbertî, el-Înâye*, 6/190, 191, 8/447, 452, 461; *Bedruddîn el-'Aynî, el-Binâye*, 7/412; *İbn Nuceym, el-Baḥru'r-Râik*, 5/197; *İbn 'Âbidîn, Reddu'l-Muhtâr*, 4/324.

⁶¹ Söz konusu kullanımlara örnek olarak bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 2/105, 4/49, 55, 63, 88, 96, 126, 141, 147, 148, 155, 161, 192, 193, 273, 277.

⁶² İlgili örnek ve açıklamalar için bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/51, 53.

durmuşlardır.⁶³ Müzâraa ve muâmele (müsâkât) akitleri dikkate alındığında ise, arazinin, tohumun, tarlada kullanılacak hayvanın ve ağaçların da sermaye olarak değerlendirildiği söylenebilir.⁶⁴ Yapılan tespitler dikkate alındığında, sermayenin genel geçer bir kural olarak değil, ilgili akit ve hukûkî işleme bağlı olarak nakit, mislî mal ya da ayn⁶⁵ olabileceği anlaşılmaktadır.

Hanefî imamlar nezdinde, sermayenin kârın kaynağı olabilmesi için karşılığında alınacak şeyin maktû olmaması ve kazanma/zarar etme ihtimali/riski ile birlikte bulunması gerekir. Hanefî imamlara göre sermaye kaynak gösterilerek risk üstlenmeksizin maktû bir bedel/gelir beklenirse; sermaye nakit veya mislî mal ise faiz, ayn ise ücret (icâre akdi çerçevesinde) söz konusu olur. Bunların ilki yasaklanmışken, ikincisi câiz görülmüştür. Nitekim Hanefî imamlara göre, bir kimse ayda ya da günde 1 dirhem vermek ve işletmek üzere bir başkasından 1000 dirhem kiralasa (icâre akdi ile) bu akit fasit olur. 1000 dirhemi alan kişi sadece aldığı miktarı geri vermekle yükümlü olup nakdi veren kişi herhangi bir fazlalık alamaz.⁶⁶ Burada icâre akdinde mevzuun ayn olması şartının ihlâl edilmiş olmasının yanında faiz söz konusudur ve böyle bir uygulama ile elde edilen fazlalık kâr olarak değerlendirilmemektedir. Diğer yandan Hanefî imamlara göre, bir kişi bir evi her yıl ya da her ay belirli bir miktar ödeme karşılığında kiraya verse, o kişi de orayı kiraya vererek ya da içinde uygun bir iş yaparak işletse, bu uygulama caizdir ve ev sahibi tarafından alınan miktar kâr değil ücret olur.⁶⁷ Maktû bir ücret karşılığı ayndan istifade edilmesine imkân tanıma şeklindeki bu uygulama icâre akdi çerçevesinde gerçekleşmekte, karşılık olarak alınan miktar kâr değil ücret olarak değerlendirilmektedir.

Sermayeden maktû olmayan ve kazanma/zarar etme ihtimali/riski ile birlikte bulunan bir gelir beklendiğinde, işte bu gelir kâra tekabül eder. Sonraki döneme ait literatürde sermayenin mutlak olarak ve tek başına kâra kaynaklık ettiği izlenimini veren açıklamalar bulunmaktadır.⁶⁸ Ancak Hanefî imamların meselelere dair ortaya koydukları görüşlere bakıldığında, kısmî bir farklılıkla sermayenin nakit, mislî mal ya da ayn oluşuna göre muhtelif durumları içeren değişik terkiplerle kâra kaynaklık ettiği görülür. Her biri ilgili olduğu akde ve hukûkî işleme göre değerlendirilmekle birlikte bu terkipler çerçevesinde sermaye şu şekillerde kâra kaynaklık edebilir:

a) Ayn şeklinde sermayenin 1. tür daman (zayıatı tazmin sorumluluğu) ile birlikte kâra kaynaklık etmesi. Burada sermaye; kendisi kullanılıp tüketilmeyen ve ürün-meyve veren bir ayn olup bu şekilde kâra kaynaklık etmekte, zarar ise sermaye üzerinden değil ayn şeklindeki

⁶³ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/53. Hanefî imamlardan Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf, nakit olarak sadece dinar ve dirhem kullanılabileceğini, bunların dışında başka bir nakidin kullanılamayacağını savunurken, İmam Muhammed semen anlamı taşıyor olmasından dolayı fülûsun da sermaye olarak kullanılabileceği kanaatine istihânen ulaştığını ifade etmektedir. Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/122.

⁶⁴ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 9/527-528, 538.

⁶⁵ Burada ve diğer yerlerdeki kullanımlarda ayn ile nakdin ve mislî malın dışında kalan fizikî-maddî varlığı olan mallar kastedilmektedir.

⁶⁶ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/11.

⁶⁷ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 3/462-463.

⁶⁸ Bk. *Ceşşâş*, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 252; *Qudûrî*, *et-Tecrîd*, 6/3052; *Serahsî*, *el-Mebsût*, 11/155; *Kâsânî*, *Bedâ'î 'u' ş-Şanâ'î*, 6/62; *Merğînânî*, *el-Hidâye*, 3/12; *Zeylâ'î*, *Tebyînu'l-Hakâik*, 322; *Bâbertî*, *el-'Înâye*, 6/190, 191; *Bedruddîn el-'Aynî*, *el-Binâye*, 7/412; *İbn Nuceym*, *el-Baḥru'r-Râik*, 5/197; *İbn 'Âbidîn*, *Reddu'l-Muhtâr*, 4/324.

sermayeden elde edilmesi muhtemel ürünle sınırlı kalmaktadır. Sermayenin telef/zayi olması durumunda ise, buna sadece sermayedar katlanmaktadır. Nitekim Ebû Hanîfe karşı çıkmakla birlikte İmâmeyn tarafından cevaz verilen müzâraa ve muâmele (müsâkât) akitlerinde, arazi veya arazi ile birlikte ağaçlar ayn şeklinde ortaklığın sermayesi kılınmaktadır. Kâr (ürün-meyve), oransal anlaşmaya bağlı olarak paylaşılmakta, zarar ise sermayeye uzanmayıp (arazi sahibinin tohumu da vermesi durumu hariç) sadece ürün üzerine terettüp etmektedir.⁶⁹ Burada muâmele (müsâkât) akdinde ağaçların işletmecinin kasıt ve kusuru olmaksızın kurumasında olduğu gibi sermayedeki zayıyatın sadece sermayedara yükleneceği (1. tür daman) açıktır. Zira ağaçlar, işletmecinin elinde emanet olarak bulunmaktadır.

Hanefî imamlar, müzâra'a ve muâmele (müsâkât) dışında icâre akdine konu olabilecek menkûl veya gayr-ı menkûl bir aynın 1. tür daman ile birlikte kâra kaynaklık edecek şekilde sermaye yapılmasına mudâraabe akdi çerçevesinde karşı çıkmışlardır. Nitekim onlara göre bir kişi evini bir başkasına içine manifatura koyup satması, elde edilen kârın da yarı yarıya paylaşılması şartıyla mudâraabe olarak verse, kârın ve zararın tamamı manifaturacıya ait olur. Ev sahibi ise, kâr ya da zarara bakmaksızın evinin kirası olarak ecr-i misil alır.⁷⁰ Diğer bir örnekte bir kişi bir başkasına mudâraabe olarak yarı yarıya kârı paylaşma şartıyla su çekip satmak üzere deve ve su kabı verse ve işletmeci kâr etse, elde edilen gelirin tamamı işletmeciye ait olur. Deve ve su kabının sahibi ise, sadece ecr-i misil alır.⁷¹ Dolayısıyla Hanefî imamlara göre, menkûl ya da gayr-ı menkûl böyle bir ayn 1. tür daman ile birlikte sermaye olarak konulduğunda, mudâraabe akdi fasit olup aynın sahibi olan sermayedar kâr değil kira ücreti almaya hak kazanır.⁷² Böyle bir sermaye ve damanın, kâra kaynaklık etmesinin daha genel bir şekilde değerlendirilmesi ise bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

b) Nakit/mislî mal şeklinde sermayenin 1. ve 2. tür daman (zayıyatı ve zararı tazmin sorumluluğu) ile birlikte kâra kaynaklık etmesi. Burada 1. ve 2. tür daman ile birlikte kâra kaynaklık eden sermaye, nakit ya da nakdın yanında mislî mal şeklinde olabilmektedir. Nakit şeklinde olmasına örnek olarak sonraki literatürde “sadece sermaye ile kârı hak etme”ye örnek verilen “mudarebe akdinde sermayedarın kârı hak etmesi” durumuna yer verilebilir.⁷³ Hanefî imamların açıklamalarına bakıldığında, -mudârabede sermayedarın kârı hak etmesini sadece sermayeye dayandıran sonraki literatürden kısmen farklı olarak- mudâraabe akdinde sermayedar, nakit şeklindeki sermayesini ortaya koyarak mudâribin kullanımına imkân tanınmasının yanında eğer zarar olursa ortaya koyduğu sermaye ile zararı tazmin sorumluluğunu (2. tür daman) da üstlenmektedir. Zira Hanefî imamlara göre mudârabede sermaye cinsinden zarar sadece sermayeden karşılanırken, kâr tarafların oransal anlaşmasına bağlı olarak pay edilir.⁷⁴ Örneğin onlara göre bir kişi bir başkasına mudâraabe sermayesi olarak 1000 dirhemi kârını yarı yarıya paylaşmak üzere verse, mudârib de bu sermayeyi çalıştırsa,

⁶⁹ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 9/527-528, 538.

⁷⁰ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/142-143.

⁷¹ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/140.

⁷² Mudâraabe akdinde sermayenin ticârî mal (urûd) kılınmayacağı ile ilgili yaklaşımlar için bk. Kalkan, *Faizsiz Bankacılıkta Mudâraabe ve Kâr*, 71-74.

⁷³ Sonraki literatürün mudarebe akdinde sermayedarın kârı hak etmesini sadece sermayeye dayandırmasına örnek olarak bk. Serahşî, *el-Mebsût*, 11/155; Kâsânî, *Bedâ'î u' ş-Şanâ'î*, 6/62; Bâbertî, *el-İnâye*, 6/190; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râik*, 5/197; İbn 'Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, 4/324.

⁷⁴ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/121.

ancak zarar etse, mudârib sermaye cinsinden herhangi bir zararı karşılamaz. Bu tür bir zarar tamamen sermayeden karşılanır.⁷⁵ Mudarebe malının kasıt ve kusur olmadan zayi olması durumunda da zayıat sermayedara yüklenir (1. tür daman).⁷⁶ Örnek ve açıklamalar göstermektedir ki; nakit şeklindeki sermaye, hem işletilmesine imkân verilmesi hem de zayıat ve zararın sermayedara yüklenmesi (1. ve 2. tür daman) durumunda kâra kaynaklık edebilmektedir.

1. ve 2. tür daman ile birlikte nakdin yanında mislî (keylî, veznî ya da adedî) mal şeklindeki sermayenin de kâra kaynaklık edebildiği durumlar, emval şirketlerinde söz konusudur. Nitekim Hanefî imamlara göre emvâl şirketlerinde, çalışmama şartıyla ortak olan taraf/tafalar; mufâvadada kâr ve zarara eşit şekilde, inanda zarara sermaye oranında, kâra ise oransal anlaşmaya bağlı olarak katılırlar.⁷⁷ Kasıt veya kusur olmaksızın meydana gelen zayıat, hangi ortağın sermayesinden olduğu biliniyorsa ona, bilinmiyorsa sermayeye katılım oranlarına göre her iki sermaye sahibine yüklenir.⁷⁸ Görüldüğü gibi inan ve mufavaza ortaklıklarında, nakit ya da mislî mal sermaye yapılabilmekte, ayrıca zayıat ve zararın sermayeden karşılanması yükümlülüğü (1. ve 2. tür daman) üstlenilmekte, ancak bu şekilde kâra hak kazanılmış olmaktadır.

c) Hem ayn hem de mislî mal şeklindeki sermayenin 1. ve 2. tür daman (zayıatı ve zararı tazmin sorumluluğu) ile birlikte kâra kaynaklık etmesi. Örneğin İmâmeyn tarafından caiz görülen müzâraa akdinde sermayedar, ayn şeklindeki arazi ya da arazi ile birlikte hayvan ve mislî mal şeklindeki tohum ile akde ortak olabilir. Bu durumda sermayedar; işletmecinin kasıt ve kusuru olmaksızın tohum ve hayvan zayi olsa zayıatın tazminini (1. tür daman), ürün elde edilmese mislî mal şeklindeki sermaye cinsinden (tohum) zararın tazminini (2. tür daman) üstlenir.⁷⁹ Sermayedar, ancak bu şartlarla kâra hak kazanmaktadır.

d) Ayn şeklinde sermayenin emeğin yanında 1. ve 3. tür daman (zayıatı tazmin ve üstlenme sorumluluğu) ile birlikte kâra kaynaklık etmesi. Müzâra'a ve muâmele (müsâkât) dışında aynın sermaye olarak kullanılmasına cevaz vermeyen Hanefî imamlar, eğer ayn emeğin yanında 1. ve 3. tür daman ile birlikte sermaye kılınırsa buna istihsânen cevaz vermişlerdir. Nitekim onlara göre bir zenaatkâr kârı yarı yarıya paylaşmak üzere dükkanına aldığı kişiyle üstlendiği işi birlikte yapsalar, kıyâsa göre olmasa da istihsânen câiz olur. Dükkân sahibi dükkanını kullandığı için kârdan daha fazla pay alabilir. Kendisine ait herhangi bir araçla yardım etmesi durumunda da benzer şekilde kârdan fazla pay alabilir.⁸⁰ Burada işi yapmayı üstlenme şeklinde (3. tür daman) iki kişilik bir amel şirketinde taraflardan birisi ayrıca dükkanını sermaye olarak ortaya koymakta, buna bağlı olarak da kârdan daha fazla pay alabilmektedir. Bu fazlalık şeklindeki kârın dayanağı ayn olan dükkandır ve zarar dükkâna ilişmeden sadece elde edilmesi muhtemel kâr ile sınırlı kalmaktadır.⁸¹ Dükkân zayı

⁷⁵ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/121, 123.

⁷⁶ İlgili örnekler için bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/322-341.

⁷⁷ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/49, 51-55, 62-66.

⁷⁸ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/56.

⁷⁹ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/527-539, 9/23, 54-55, 84, 109.

⁸⁰ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/52.

⁸¹ Ayrıca emeğin karşılığını alamamak şeklinde emeğin cinsinden zarara katlanma (2. tür daman) söz konusu ise de sermaye konusu işlendiği için yukarıda bu tür zarara yer verilmemiştir.

olursa, bunun dükkan sahibinden gideceği açıktır (1. tür daman). Dolayısıyla bu şartlarla ayn şeklindeki sermayenin, emeğin yanında 1. ve 3. tür daman ile birlikte kâra kaynaklık edebileceği kabul edilmiş olmaktadır.

e) Nakit/mislî mal şeklinde sermayenin hem emek hem de 1. ve 2. tür daman (zayıatı ve zararı tazmin sorumluluğu) ile birlikte kâra kaynaklık etmesi. Burada nakit ya da mislî (keylî, veznî ya da adedî) mal olan sermaye, hem emek hem de 1. ve 2. tür daman ile birlikte bulunduğu kâra kaynaklık edebilmektedir. Nitekim Hanefî imamlar nezdinde emvâl şirketlerinde çalışma şartıyla ortak olan taraf/ taraflar; mufâvadada eşit, inânda farklı miktarlarda nakit ya da mislî malı sermaye olarak ortaya koyup birlikte işletmekte, kârı ilkinde eşit ikincisinde oransal anlaşmaya bağlı olarak, zararı ise sermaye oranlarına göre (2. tür daman) paylaşmaktadırlar.⁸² Kasıt ve kusur yoksa zayıat (1. tür daman), hangi ortağın sermayesinden olduğu biliniyorsa ona, bilinmiyorsa sermayeye katılım oranlarına göre her iki sermaye sahibine yüklenmektedir.⁸³ Böylece nakit/mislî mal şeklindeki sermaye, emek, 1. ve 2. tür daman ile birlikte kâra kaynaklık etmiş olmaktadır.

f) Nakit/mislî mal şeklinde sermayenin hem emek hem de 1., 2. ve 3. tür daman (zayıatı tazmin, zararı tazmin ve üstlenme sorumluluğu) ile birlikte kâra kaynaklık etmesi. Örneğin Hanefî imamlara göre inan-emvâl şirketinde taraflar, nakdî ya da mislî malı sermaye olarak ortaya koyup bunu birlikte iş alarak (3. tür daman) işletseler, kârı oransal anlaşmaya bağlı olarak, zararı ise sermaye oranlarına göre (2. tür daman) paylaşır.⁸⁴ Kasıt ve kusur olmaksızın zayıat (1. tür daman) ise, hangi ortağın sermayesinden olduğu biliniyorsa ona, bilinmiyorsa sermayeye katılım oranlarına göre her iki sermaye sahibine yüklenmektedir.⁸⁵ Böylece nakit/mislî mal şeklindeki sermaye, emek, 1., 2. ve 3. tür daman ile birlikte kâra kaynaklık etmiş olmaktadır.

Görüldüğü gibi Hanefî imamlara göre elde edilecek gelir maktû olduğunda, sermaye ayn ise ücret, nakit veya mislî mal ise faiz söz konusu olmakta, sermayedar ilkinde kiraya veren (mûcir), ikincisinde tefeci konumunu almaktadır. Sermaye, ancak elde edilecek gelirin maktû olmaması ve kâr/zarar etme ihtimali/riski ile birlikte bulunması durumunda kâra kaynaklık edebilmektedir.

Kâra kaynaklık edebilmesi açısından sermaye, Hanefî imamlar nezdinde ayn, nakit ya da mislî mal olabilir de bu, genel geçer bir kural olmak yerine ilgili akde göre hükme bağlanan bir mesele olarak gündeme gelmektedir. Herhangi bir akit olmadığında, yani sermayenin başkasıyla ilişkilendirilmeden sadece sermaye sahibinin kârına kaynaklık etmesi söz konusu olduğunda, akitlere bağlı kısıtların kalkacağı söylenebilir. Örneğin ticaretle uğraşan bir kişinin kendisine sermaye olarak ayn, nakit ya da mislî malı seçmesinde ve bunların elde edilecek kâra kaynaklık etmesinde bir sakınca yoktur. Ancak burada da her halükârda en azından bir tür daman bulunmalı, duruma göre emek de eşlik etmelidir.

⁸² Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/49, 50-55, 62-66.

⁸³ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/56.

⁸⁴ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/49, 51-55, 62-66.

⁸⁵ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/56.

Hanefî imamlara ait uygulamalarda sermayenin kâra kaynak olarak görüldüğü durumlar ile bu konuda gündeme getirilebilecek ihtimaller birlikte değerlendirildiğinde, tespit edilebildiği kadarıyla aşağıdaki gibi bir listeden bahsedilebilir:

SERMAYENİN GİRDİĞİ TERKİPLER	DURUMU
İster ayn ister nakit/mislî mal, isterse ayn ve nakit/mislî mal şeklinde olsun sadece sermaye	Uygulamada yok
Ayn şeklinde sermaye + 1. tür daman (zayıatı tazmin sorumluluğu)	Uygulamada var ve meşrû
Ayn şeklinde sermaye + 2. tür daman (zararı tazmin sorumluluğu)	Uygulamada yok
Ayn şeklinde sermaye + 3. tür daman (üstlenme sorumluluğu)	Uygulamada yok
Ayn şeklinde sermaye + 1. ve 2. tür daman	Uygulamada yok
Ayn şeklinde sermaye + 1. ve 3. tür daman	Uygulamada yok
Ayn şeklinde sermaye + 2. ve 3. tür daman	Uygulamada yok
Ayn şeklinde sermaye + 1., 2. ve 3. tür daman	Uygulamada yok
Nakit/mislî mal şeklinde sermaye + 1. tür daman	Uygulamada yok
Nakit/mislî mal şeklinde sermaye + 2. tür daman	Uygulamada yok
Nakit/mislî mal şeklinde sermaye + 3. tür daman	Uygulamada yok
Nakit/mislî mal şeklinde sermaye + 1. ve 2. tür daman	Uygulamada var ve meşrû
Nakit/mislî mal şeklinde sermaye + 1. ve 3. tür daman	Uygulamada yok
Nakit/mislî mal şeklinde sermaye + 2. ve 3. tür daman	Uygulamada yok
Nakit/mislî mal şeklinde sermaye + 1., 2. ve 3. tür daman	Uygulamada yok
Ayn ve mislî mal şeklinde sermaye + 1. tür daman	Uygulamada yok
Ayn ve mislî mal şeklinde sermaye + 2. tür daman	Uygulamada yok
Ayn ve mislî mal şeklinde sermaye + 3. tür daman	Uygulamada yok
Ayn ve mislî mal şeklinde sermaye + 1. ve 2. tür daman	Uygulamada var ve meşrû
Ayn ve mislî mal şeklinde sermaye + 1. ve 3. tür daman	Uygulamada yok
Ayn ve mislî mal şeklinde sermaye + 2. ve 3. tür daman	Uygulamada yok
Ayn ve mislî mal şeklinde sermaye + 1., 2. ve 3. tür daman	Uygulamada yok
İster ayn ister nakit/mislî mal, isterse ayn ve nakit/mislî mal şeklinde olsun sermaye + emek	Uygulamada yok
Ayn şeklinde sermaye + emek + 1. tür daman	Uygulamada yok
Ayn şeklinde sermaye + emek + 2. tür daman	Uygulamada yok
Ayn şeklinde sermaye + emek + 3. tür daman	Uygulamada yok

Ayn şeklinde sermaye + emek + 1. ve 2. tür daman	Uygulamada yok
Ayn şeklinde sermaye + emek + 1. ve 3. tür daman	Uygulamada var ve meşrû
Ayn şeklinde sermaye + emek + 2. ve 3. tür daman	Uygulamada yok
Ayn şeklinde sermaye + emek + 1., 2., ve 3. tür daman	Uygulamada yok
Nakit/mislî mal şeklinde sermaye + emek + 1. tür daman	Uygulamada yok
Nakit/mislî mal şeklinde sermaye + emek + 2. tür daman	Uygulamada yok
Nakit/mislî mal şeklinde sermaye + emek + 3. tür daman	Uygulamada yok
Nakit/mislî mal şeklinde sermaye + emek + 1. ve 2. tür daman	Uygulamada var ve meşru
Nakit/mislî mal şeklinde sermaye + emek + 1. ve 3. tür daman	Uygulamada yok
Nakit/mislî mal şeklinde sermaye + emek + 2. ve 3. tür daman	Uygulamada yok
Nakit/mislî mal şeklinde sermaye + emek + 1., 2. ve 3. tür daman	Uygulamada var ve meşru
Ayn ve mislî mal şeklindeki sermaye + emek + 1. tür daman	Uygulamada yok
Ayn ve misli mal şeklindeki sermaye + emek + 2. tür daman	uygulamada yok
Ayn ve misli mal şeklindeki sermaye + emek + 3. tür daman	Uygulamada yok
Ayn ve misli mal şeklindeki sermaye + emek + 1. ve 2. tür daman	Uygulamada yok
Ayn ve misli mal şeklindeki sermaye + emek + 1. ve 3. tür daman	Uygulamada yok
Ayn ve misli mal şeklindeki sermaye + emek + 2. ve 3. tür daman	Uygulamada yok
Ayn ve misli mal şeklindeki sermaye + emek + 1., 2. ve 3. tür daman	Uygulamada yok

Bu veriler birlikte değerlendirildiğinde Hanefî imamların sermayenin kâra kaynaklık etmesi ile ilgili durumların bir kısmına yer verirken diğerlerine kâra kaynaklık etmeleri yönünde değinmedikleri görülür. Hanefî imamların uygulamalarında kârın kaynağı olarak yer verdiği ve kâra kaynak kılınmasını meşru gördüğü durumlar, sermayenin ayn, nakit ya da mislî oluşuna ve içinde yer aldığı akde bağlı olarak farklı hükümler alabilmektedir. Dolayısıyla bu durumlarda sermayenin kâra kaynaklık edebilmesi, sermayenin mahiyeti ve ilgili olduğu akit incelendikten sonra söz konusu olabilmektedir.

Hanefî imamlara ait uygulamalarda, sadece sermayenin ya da sadece sermaye ve emeğin kâra kaynak olarak kullanılmadığı söylenebilir. Gerek ayn gerek nakit veya mislî mal olsun sermayenin ya da emek ile birlikte sermayenin kâra kaynaklık edebilmesi için her halükârda ve en azından 1. tür damanın (zayıatı tazmin sorumluluğu) bulunduğu görülür. Bu, sermayenin sorumluluk (daman) üstlenmeden kâra kaynaklık etmesinin onaylanmadığı şeklinde yorumlanabilir. Sermayenin 3. tür daman (üstlenme sorumluluğu) ile kâra kaynaklık edebilmesi için ise, en azından emek ve 1. tür damana ihtiyaç vardır.

Hanefî imamların uygulamalarında kâra kaynak olarak değerlendirilmemiş ve yukarıdaki listede “uygulamada yok” şeklinde ifade edilmiş durumların bazılarında kârın

kaynağı olarak yer verilmemiş, onlar hakkında susulmuştur. Bazılarının ise belirli akitler çerçevesinde kâra kaynak olamayacağı açıkça dile getirilmiştir Ancak belirli akitlerde kâra kaynak olarak kabul edilmeyen bu durumların, hiçbir şekilde ve mutlak olarak kâra kaynak olamayacağı sonucuna ulaşılması, hatalı genellemelere düşme tehlikesinden dolayı erken verilmiş bir karar olacaktır. Bundan dolayı “uygulamada yok” şeklinde ifade edilmiş durumların, Hanefî imamların benimsediği fikhî delillere, akit nazariyelerine ve kârın kaynağı olarak meşrû gördükleri durumlarda izledikleri ilkelere dayanarak ayrıca değerlendirmeye tabi tutulması ve bu şekilde hükme bağlanması gerekir. Böyle bir faaliyet ise, bu çalışmanın sınırlarını aşacağı için, burada sadece Hanefî imamların doğrudan kâra kaynak gösterdiği durumlara yer verilmiş, diğer durumlara ise başka çalışmaların konusu olabilecek şekilde işaret edilmekle yetinilmiştir.

Emek

Kâra kaynaklık etmesi açısından söz konusu edilen emeğin, hem Hanefî imamların kullanımında hem de sonraki literatürde “amel” kavramıyla ve türevleriyle karşılandığı görülür. Ancak sonraki literatürde emeğin açıkça kârın kaynağı olduğu ifade edilirken, Hanefî imamlar teorik olarak böyle bir açıklamaya gitmeksizin uygulama üzerinden buna işaret etmiş olurlar.⁸⁶

Hanefî imamlar, emeği açık bir şekilde tanımlamamışlardır. Bununla birlikte emeği nasıl anladıklarını yansıtacak şekilde tikel uygulamalara ve dolaylı izahlara bolca yer vermişlerdir. Bu tikel uygulamalara ve dolaylı izahlara bakıldığında öncelikle ücrete konu olan emek ile kâra kaynaklık eden emeğin ayrıştırılmasının önemli hale geldiği görülür. Bu ayrıştırma üzerinden de Hanefî imamların emeğin mahiyetine dair yaklaşımları ortaya çıkmış olacaktır.

Hanefî imamlara göre emeğin karşılığı olarak maktû bir bedel/gelir kararlaştırılmışsa ücret (icare-i ademî çerçevesinde), maktû olmayan ve kazanma/zarar etme ihtimali/riski taşıyan bir bedel/gelir kararlaştırılmışsa kâr söz konusu olur. Her ikisi de caiz görülmekle birlikte bunlarla ilgili şartlar, mahiyetlerine bağlı olarak değişiklik gösterir. Maktû bir bedel/gelir getiren emek, Hanefî imamlar nezdinde icâre akdi altında ele alınmıştır. İcâre akdi çerçevesinde ücretle kiralanın insanı “ecîr” olarak ifade eden Hanefî imamlara göre iki tür ecîr söz konusudur⁸⁷:

⁸⁶ Kârın kaynağı olarak “amel” ve türevlerinin kullanılması ve ilgili acıklamalara dair bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/144, 146, 158, 161, 175, 193, 220, 291, 303, 9/527, 528, 532; *Ceşşâs, Şerhu Muhtaşari't-Taḥâvî*, 252; Kudûrî, *et-Tecrid*, 6/3052; Seraḥsî, *el-Mebsûṭ*, 11/155, 159; Kâsânî, *Bedâ'i'u'ş-Şanâ'i'*, 6/62-63; Merġînânî, *el-Hidâye*, 3/12-13; Zeylâ'î, *Tebyînu'l-Hakâik*, 322; Bâbertî, *el-İnâye*, 6/190, 191; Bedruddîn el-'Aynî, *el-Binâye*, 7/412; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râik*, 5/197; İbn 'Abidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, 4/324.

⁸⁷ Ele alınacağı üzere bunlardan ilk tür ecîr aynen kullanılmakla birlikte ikinci tür ecîr, sonraki Hanefî literatüründe daha çok “el-ecîru'l-hâs” olarak ifade edilmiştir. Bk. *Ceşşâs, Şerhu Muhtaşari't-Taḥâvî*, 397; Kudûrî, *el-Muhtaşar*, s. 102; Suġdî, *en-Nutef*, 529, 561; 'Alâ'uddîn es-Semerġandî, *Tuhfetu'l-Fukahâ*, 352; Kâsânî, *Bedâ'i'u'ş-Şanâ'i'*, 6/184; Merġînânî, *el-Hidâye*, 3/243; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, 7/585; Zeylâ'î, *Tebyînu'l-Hakâik*, 133; Muḥammed b. Ferâmerz b. 'Alî Mollâ Ḥusrev. *Dureru'l-Ḥukkâm Şerhu Ğureri'l-'Aḥkâm*. (y.y.: Dâru 'İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, ts.), 2/235; Abdurrahmân b. Muḥammed b. Suleymân Dâmâd Efendî 'Abdurrahmân Şeyḥîzâde. *Mecma'u'l-'Enhur fî Şerhi Multekâ'l-'Ebḥur*. (y.y.: Dâru 'İhyâi'l-Turâsi'l-'Arabî, ts.), 2/391; İbn 'Abidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, 4/55; Ahmed Cevdet Paşa, *Açıklamalı Mecelle*, 80 (md. 422). Görüldüğü kadarıyla Ebû Hanife tarafından “ecîr hâs” ifadesi, türün isimlendirilmesinde değil izahında kullanılmıştır. Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 3/561.

1. el-Ecîru'l-müşterek. Hanefî imamlara göre el-ecîru'l-müşterek; bir kişi ile sınırlı kalmaksızın elbise yıkayıcısı, elbise boyayıcısı, terzi ve ayakkabı ustasında olduğu gibi farklı kişilerden gelen işleri aynı zamanda kabul edebilen ücretli çalışanı (ecîr) ifade eder. Burada işin yapılması esas olup, ecîr aynı zamanda başkasının işini de yapabilir ve üstlendiği tanımlı işi yapmadıkça ücrete hak kazanamaz.

2. Ecîru'r-racül vahdeh/el-Ecîr vahdeh. Hanefî imamlara göre el-ecîr vahdeh, bir kişinin aynı zamanda bir başkasına iş yapamayacak şekilde belirli bir zaman aralığı ya da belirli bir mesafe yolculukta eşlik etmek gibi zaman aralığını belirlemeye yarayan bir sınırlama ile emeğini ortaya koyan ücretli çalışanı ifade eder. Burada belirli bir zaman emeğini bir kişiye tahsis etme söz konusu olup aynı zamanda başkasına iş yapılamaz; böyle bir ecîrin işe kendisini hazır tutması ücreti hak etmesi için yeterli olup fiilen yapmış olması gerekmez. Her iki ecîr türünde de sarf edilen emek karşılığında alınacak bedel/gelir, belirli yani maktû olmalıdır; bu da, kâr değil “ücret” olarak isimlendirilmektedir.⁸⁸

Hanefî imamlara ait uygulamalara ve ilgili izahlara bakıldığında kâra kaynaklık eden emek, emek tayininin yani ne yapılacağının belirlenmesinin zorunlu olmaması hatta genellikle öngörülemez olması⁸⁹ nedeniyle ilk tür ecîrde (el-ecîru'l-müşterek) söz konusu olan emekten ayrılmaktadır. Emek sahibinin (işletmecinin) aynı zamanda başka kişilerden de iş alabilmesi⁹⁰ ve emeğin zamanla sınırlandırılmasının zorunlu olmaması, hatta çoğunlukla zaman sınırının konulmaması⁹¹ nedeniyle de ikinci tür ecîrde (el-ecîr vahdeh) söz konusu olan emekten ayrılmaktadır. Daha da önemlisi kâra kaynaklık eden emek, her iki türden de farklı olarak belirli bir sonucu elde etmeyi garanti edememekte, bunun yerine gelir elde etme ya da zarar etme ihtimaline açık bir riski üstlenerek ortaya konulmaktadır. Bu farklar, maktû olmayan hatta zarar ihtimali de taşıyan bir bedeli/geliri gündeme getirmekte, böyle bir emek karşılığındaki bedel/gelir de “ücret” değil “kâr” olarak isimlendirilmektedir.

Emeğin kâra kaynaklık etmesi, sonraki literatürde teorileştirilmiş olmakla birlikte kâra kaynaklık edebileceğine dair bazı örnekler eşliğinde genel bir atfin dışında birçok akit dikkate alınarak detaylı bir tahlilin yapılmadığı görülür.⁹² Bu durum, Hanefî imamlar açısından daha belirgindir. Dolayısıyla özellikle Hanefî imamlar açısından kârın kaynağı olarak emeğin ancak uygulama üzerinden incelenmesi mümkün hale gelmektedir.

⁸⁸ Söz konusu iki tür ecîr ile ilgili Hanefî imamlara ait açıklamalar için bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 3/429-430, 449, 561, 582-585.

⁸⁹ Örneğin Hanefî imamlara göre, sermayedar “istediğin gibi hareket et” dememiş olsa dahi, işletmeci (emek sahibi) konumundaki bir mudârib peşin veya vadeli alım, satım, sermayeyi bidâ'a yoluyla başkasına sermaye kılma, alım-satımda görev alacak ücretli eleman tutma, eşya kiralama, yolculuk yapma, emanet verme gibi mudarebe için faydalı birçok hukukî eylem ve işlemi gerçekleştirebilmektedir. Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/146-147. Bu tür emeğe konu olan fiillerin önemli bir kısmı önceden belirlenmemekte, mudârib işletme esnasında durum neyi gerektiriyorsa onu yapmakta, bu şekilde kâra hak kazanmaktadır.

⁹⁰ Örneğin Hanefî imamlara göre, işletmeci (emek sahibi) konumundaki bir mudârib, iki ayrı kişiye ait sermayeyi aynı zamanda işletebilmekte ve bu şekilde kâra hak kazanabilmektedir. Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/133, 135-137.

⁹¹ Örneğin Hanefî imamlara göre, bir tarafın (mudarebe) ya da iki tarafın (şirket-i a'mâl) emeği üzerine kurulan ortaklıkların zaman sınırı konulmadan kurulması ve bu şekilde işleyen ortaklıkta emeğe karşılık olarak kâr alınması câizdir. Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/50-51, 56, 122-131.

⁹² Emeğin kâra kaynaklık etmesi ile ilgili ilke, örnek ve izahlar için bk. *Ceşşâş, Şerhu Muhtaşari't-Taḥâvî*, 252; *Ḳudûrî, et-Tecri'd*, 6/3052; *Seraḫsî, el-Mebsût*, 11/155, 159; *Kâsânî, Bedâ'î u' ş-Şanâ'î*, 6/62-63; *Merğînânî, el-Hidâye*, 3/12; *Zeylâ'î, Tebyînu'l-Hakâik*, 321-322; *Bâbertî, el-Înâye*, 6/191; *Bedruddîn el-Aynî, el-Binâye*, 7/412; *İbn Nuceym, el-Baḫru'r-Râik*, 5/197; *İbn 'Âbidîn, Reddu'l-Muhtâr*, 4/324.

Hanefî imamların uygulama örneklerine bakıldığında tek başına kâra kaynaklık etmeyen emeğin ancak diğerleriyle oluşturduğu terkiplerle kâra kaynak kılındığı görülür. Buna göre emeğin şu şekillerde kâra kaynaklık ettiği söylenebilir:

a) Emeğin 2. ve 3. tür daman (zararı tazmin ve üstlenme sorumluluğu) ile birlikte kâra kaynaklık etmesi. Burada emek, içeriği ve sınırları belirli olmasa da durum neyi gerektiriyorsa onun yapılması anlamında işi “yapmayı üstlenme” (üstlenme sorumluluğu; 3. tür daman) ve kâr elde edilmemesi durumunda kâr elde etme amacıyla gerçekleştirilen faaliyetlerin emek sahibinin zararına kaydedilmesi (zararı tazmin sorumluluğu; 2. tür daman) şeklinde 2. ve 3. tür daman ile birlikte kâra kaynaklık etmektedir. Örneğin Hanefî imamlara göre mudâربه akdinde mudârib, işletmeci yani “emek” sahibi olan tarafı temsil eder. İşletmeci eğer kâr ederse kârın oransal olarak üzerinde anlaşılan miktarını alırken, zarar ederse sermaye cinsinden olan zarar sermayedardan, emek cinsinden olan zarar da işletmeciden gider. Dolayısıyla zarar durumunda işletmeci, kâr alamayacağı gibi emeğinin karşılığında herhangi bir ücret de alamaz.⁹³ Görüldüğü gibi kâra hak kazanabilmesi için işletmeci, mudâribenin gerektirdiği işleri yapmayı üstlenmekte (3. tür daman), zarar edilmesi durumunda da emeğinin karşılıksız kalacağını, yani emek cinsinden zarara katlanacağını (2. tür daman) kabul etmektedir. Zikredilen daman türleri ile birlikte emeğini ortaya koyarak kârı hak etmektedir.

İmâmeyn’in cevâz verdiği müzâraa ve muâmele (müsâkat) akitlerinde, işletmeci sadece emeği ile ortaklığa girdiğinde de aynı durum söz konusudur. Zira işletmeci, kârı alabilmek için arazi ya da ağaçların işletmesini üstlenmekte (3. tür daman), zarara da sadece emeğinin karşılığını alamamak şeklinde katlanmakta (2. tür daman) ve işletme sürecinde de emeğini ortaya koymaktadır.⁹⁴

b) Emeğin 1., 2. ve 3. tür daman (zayıatı tazmin, zararı tazmin ve üstlenme sorumluluğu) ile birlikte kâra kaynaklık etmesi. Burada emek, kâra kaynaklık edebilmesi için önceki maddede zikredilen duruma ek olarak ayrıca zayıatı tazmin sorumluluğu ile de birlikte bulunmaktadır. Hanefî imamlara göre, iki tarafın da emeği ile katıldığı şirket-i a’ mâlde böyle bir durum söz konusudur. Zira burada taraflar yani emek sahipleri, birlikte işi yapmayı üstlenmek (3. tür daman; üstlenme sorumluluğu), zayıat olduğunda (iki ortak terzinin dikmek üzere elinde bulunan kumaşın kasıt ve kusur olmaksızın selde zayi olması gibi) onları tazmin etmek (1. tür daman; zayıatı tazmin sorumluluğu) ve zarara emeğinin karşılığında bir ücret almamak yoluyla katlanmak (2. tür daman; zararı tazmin sorumluluğu) şeklindeki üç tür damanı üstlenmektedir. Böylece üç tür daman ile birlikte emek, kâra kaynaklık etmiş olmaktadır.⁹⁵

Vücûh şirketinde de benzer bir durum söz konusudur. Zira Hanefî imamlara göre vücûh şirketinde sermayeleri olmayan ancak itibarları ile ödemeyi üstlenerek (3. tür daman; ifayı üstlenme şeklindeki üstlenme sorumluluğu) vadeli aldıkları malı ortaklar işletmekte (emek), kâr ve zararı borçlandıkları bedel oranlarına göre paylaşmaktadır. Burada ortakların elindeki

⁹³ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/123.

⁹⁴ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 9/527-528, 538.

⁹⁵ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/50-51.

malın kasıt ve kusur olmaksızın zayi olması durumunda ödemeyi üstlendikleri bedel oranına göre her bir ortak zayıyatı üstlenir (1. tür daman; zayıyatı tazmin sorumluluğu). Zarar edilmesi durumunda ise zarar, kâr tüketildikten sonra bedelde eksik kalan kısmın tamamlanması (sermaye cinsinden zararın tazmini) ve emeklerinin karşılığını alamamaları (emek cinsinden zararın tazmini) şeklinde tazmin edilmektedir (2. tür daman; zararı tazmin sorumluluğu).⁹⁶ Böylece taraflar, emeğin yanında üç tür daman ile birlikte kârı hak etmiş olmaktadır.

c) Emeğin hem ayn şeklinde sermaye hem de 1., 2. ve 3. tür daman (zayıyatı tazmin, zararı tazmin ve üstlenme sorumluluğu) ile birlikte kâra kaynaklık etmesi. Sermayenin kâra kaynaklık etmesi çerçevesinde daha önce anlatıldığı üzere Hanefî imamlara göre bir zenaatkâr ve onun kârı yarı yarıya paylaşmak üzere dükkanına aldığı kişi birlikte üstlendikleri işi yapsalar, kıyâsa göre olmasa da istihsânen câiz olur. Dükân sahibi dükkanını kullandığı için kârdan daha fazla pay alabilir. Kendisine ait herhangi bir araçla yardım etmesi durumunda da benzer şekilde kârdan fazla pay alabilir.⁹⁷ Burada iki kişilik amel şirketinin ortağı olarak dükkan sahibi, hem “ayn (dükkan) şeklinde sermaye” hem de “emek” ortaya koymaktadır. Aynı şekilde dükkan sahibi ortağıyla birlikte başkalarına karşı iş yapmayı üstlenmekte (3. tür daman; üstlenme sorumluluğu), kasıt ve kusur olmaksızın dükkana bir şey olması durumunda tek başına, işlemek üzere alınan malzemeye bir şey olduğunda ortağıyla birlikte bunu karşılamakta (1. tür daman; zayıyatı tazmin sorumluluğu), zarara da kâr tüketildikten sonra ayn şeklindeki sermayeye ilişmeksizin emeğin karşılığını alamamak (2. tür daman; zararı tazmin sorumluluğu) şeklinde katlanmaktadır. Emek sahibi, ancak bu şekilde kâra hak kazanabilmektedir.

d) Emeğin hem nakit/mislî mal şeklindeki sermaye hem de 1. ve 2. tür daman (zayıyatı ve zararı tazmin sorumluluğu) ile birlikte kâra kaynaklık etmesi. Burada emek, hem nakit ya da mislî (keylî, veznî ya da adedî) mal olan sermaye, hem de 1. ve 2. tür daman ile birlikte bulunduğu kâra kaynaklık edebilmektedir. Örneğin Hanefî imamlara göre emvâl şirketlerinde çalışma şartıyla ortak olan taraf/taraflar, “nakit ya da mislî mal şeklindeki sermaye”nin yanında “emek”leriyle ortaklığa katılmakta, emek sahibi taraf diğerinden fazla kâr payı alabilmektedir. Şirket malının kasıt ve kusur olmaksızın zayi olması durumunda hangi ortağın sermayesinden olduğu biliniyorsa o ortak, bilinmiyorsa sermayeye katılım oranlarına göre her iki sermaye sahibi tazmin sorumluluğunu üstlenmektedir (1. tür daman; zayıyatı tazmin sorumluluğu). Zarar edilmesi durumunda ise, zarar, kâr tüketildikten sonra sermayeden kesilmesi (sermaye cinsinden zararın tazmini) ve emek sahibinin emeğinin karşılığını alamaması (emek cinsinden zararın tazmini) şeklinde tazmin edilmektedir (2. tür daman; zararı tazmin sorumluluğu).⁹⁸ Böylece emek, nakit/mislî mal şeklinde sermayenin yanında 1. ve 2. tür daman ile kâra hak kazanmış olmaktadır.

e) Emeğin hem nakit/mislî mal şeklindeki sermaye hem de 1., 2. ve 3. tür daman (zayıyatı tazmin, zararı tazmin ve üstlenme sorumluluğu) ile birlikte kâra kaynaklık etmesi. Örneğin Hanefî imamlara göre inan-emvâl şirketinde taraflar, nakdî ya da mislî malı sermaye

⁹⁶ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/50, 56-57, 66, 113.

⁹⁷ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/52.

⁹⁸ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/49, 50-56, 62-66.

olarak ortaya koyup bunu birlikte iş alarak (3. tür daman) işletseler, kârı oransal anlaşmaya bağlı olarak paylaşırlar. Zayıatın (1. tür daman) ve zararın tazmini (2. tür daman) ise aynen önceki maddedeki gibi gerçekleşir.⁹⁹ Böylece emek, nakit/mislî mal şeklindeki sermayenin yanında üç tür daman ile birlikte kâra kaynaklık etmiş olmaktadır.

f) Emeğin hem mislî mal ve ayn şeklindeki sermaye hem de 1., 2. ve 3. tür daman (zayıatı tazmin, zararı tazmin ve üstlenme sorumluluğu) ile birlikte kâra kaynaklık etmesi. Örneğin İmâmeyn tarafından caiz görülen müzâraa akdinde işletmeci, emeği ve mislî-ayn şeklindeki sermaye (tohum ve hayvan şeklinde) ile akde ortak olabilir. Bu durumda işletmeci; kasıt ve kusur olmaksızın tohum ve hayvan zayı olsa zayıatın tazmini (1. tür daman), ürün elde edilmese hem mislî mal şeklindeki sermaye cinsinden (tohum) hem de emek cinsinden zararın tazmini (2. tür daman) ve yapılacak işlerin üstlenilmesi (3. tür daman) şeklinde üç tür damana katlanır. İşletmeci ancak bu şartlarla kâra hak kazanmaktadır.¹⁰⁰ Böylece emek, mislî mal ve ayn şeklindeki sermayenin yanında üç tür daman ile birlikte kâra kaynaklık etmiş olmaktadır.

Görüldüğü gibi Hanefî imamlara göre, emeğin karşılığı olarak maktû bir bedel/gelir kararlaştırılmışsa ücret, maktû olmayan ve kazanma/zarar etme ihtimali/riski taşıyan bir bedel/gelir kararlaştırılmışsa kâr söz konusu olmaktadır. Emeğin kâra kaynaklık etmesinin, birçok terkiplerle birlikte ortaya çıktığı söylenebilir. Hanefî imamların uygulamalarında, emeğin kâra kaynak olarak görüldüğü durumlar ile emeğin kâra kaynak olması muhtemel durumlar birlikte değerlendirildiğinde aşağıdaki gibi bir listeden bahsedilebilir:

EMEĞİN GİRDİĞİ TERKİPLER	DURUMU
Sadece emek	Uygulamada yok
Emek + 1. tür daman (zayıatı tazmin sorumluluğu)	Uygulamada yok
Emek + 2. tür daman (zararı tazmin sorumluluğu)	Uygulamada yok
Emek + 3. tür daman (üstlenme sorumluluğu)	Uygulamada yok
Emek + 1. ve 2. tür daman	Uygulamada yok
Emek + 1. ve 3. tür daman	Uygulamada yok
Emek + 2. ve 3. tür daman	Uygulamada var ve meşru
Emek + 1., 2. ve 3. tür daman	Uygulamada var ve meşru
Emek + ister ayn ister nakit/mislî mal şeklinde sermaye	Uygulamada yok
Emek + ayn şeklinde sermaye + 1. tür daman	Uygulamada yok
Emek + ayn şeklinde sermaye + 2. tür daman	Uygulamada yok
Emek + ayn şeklinde sermaye + 3. tür daman	Uygulamada yok
Emek + ayn şeklinde sermaye + 1. ve 2. tür daman	Uygulamada yok

⁹⁹ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/49, 50-56, 62-66.

¹⁰⁰ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 9/527-539, 10/23, 54-55, 84, 109.

Emek + ayn şeklinde sermaye + 1. ve 3. tür daman	Uygulamada yok
Emek + ayn şeklinde sermaye + 2. ve 3. tür daman	Uygulamada yok
Emek + ayn şeklinde sermaye + 1., 2. ve 3. tür daman	Uygulamada var ve meşru
Emek + nakit/mislî mal şeklinde sermaye + 1. tür daman	Uygulamada yok
Emek + nakit/mislî mal şeklinde sermaye + 2. tür daman	Uygulamada yok
Emek + nakit/mislî mal şeklinde sermaye + 3. tür daman	Uygulamada yok
Emek + nakit/mislî mal şeklinde sermaye + 1. ve 2. tür daman	Uygulamada var ve meşru
Emek + nakit/mislî mal şeklinde sermaye + 1. ve 3. tür daman	Uygulamada yok
Emek + nakit/mislî mal şeklinde sermaye + 2. ve 3. tür daman	Uygulamada yok
Emek + nakit/mislî mal şeklinde sermaye + 1., 2. ve 3. tür daman	Uygulamada var ve meşru
Emek + mislî mal şeklinde sermaye + ayn şeklinde sermaye + 1. tür daman	Uygulamada yok
Emek + mislî mal şeklinde sermaye + ayn şeklinde sermaye + 2. tür daman	uygulamada yok
Emek + mislî mal şeklinde sermaye + ayn şeklinde sermaye + 3. tür daman	Uygulamada yok
Emek + mislî mal şeklinde sermaye + ayn şeklinde sermaye + 1. ve 2. tür daman	Uygulamada yok
Emek + mislî mal şeklinde sermaye + ayn şeklinde sermaye + 1. ve 3. tür daman	Uygulamada yok
Emek + mislî mal şeklinde sermaye + ayn şeklinde sermaye + 2. ve 3. tür daman	Uygulamada yok
Emek + mislî mal şeklinde sermaye + ayn şeklinde sermaye + 1., 2. ve 3. tür daman	Uygulamada var ve meşru

Liste değerlendirildiğinde, Hanefî imamların emekle ilgili bazı durumları kâra kaynak olarak değerlendirirken, bazı durumları uygulamada kâra kaynak olarak göstermemişlerdir. Emegın kâra kaynak kılındığı durumlarda, emegın en azından zarar edildiğinde emek cinsinden zararın karşılanması, diğeri bir ifadeyle zarar edildiğinde emeğe karşılık herhangi bir bedelin alınmaması şeklindeki 2. tür daman ile birlikte bulunması esasının korunduğı görülür. Öte yandan ne sadece emegın ne de emekle birlikte sermayenin daman olmaksızın kâra kaynak kılınmadığı da bir başka dikkat çekici noktadır.

Hanefî imamların emegi kârın kaynağı olarak göstermediğı durumlar, yukarıda “uygulamada yok” şeklinde ifade edilmiştir. Bu durumların bazılarında kâr kaynağı olması açısından hiç değinilmezken, bazılarının kimi akitler özelinde kâra kaynak olamayacağı belirtilmiştir. Kimi akitler özelinde kâra kaynak olamayacağı dile getirilmesi, bu durumların hiçbir şekilde ve mutlak olarak kâra kaynak olamayacağı şeklinde anlaşılmalıdır. Zira kimi

akitlerde kâra kaynak olamayan durumlar diğer akitlerde kâra kaynaklık edebilir. Dolayısıyla listede “uygulamada yok” denilen durumların, Hanefî imamların fikhî delillerine, akit nazariyelerine ve kârın kaynağı olarak meşrû gördükleri durumlarda izledikleri ilkelere bakılarak ayrıca değerlendirmeye tabi tutulması ve bu şekilde hükme bağlanması gerekir. Böyle bir faaliyet ise, bu çalışmanın sınırlarını aşacağı için burada sadece Hanefî imamların doğrudan kâra kaynak gösterdiği durumlara yer verilmiş, diğer durumlara ise başka çalışmaların konusu olabilecek şekilde işaret edilmekle yetinilmiştir.

Diğer Kaynaklar

Hanefî imamların uygulamalarından hareketle gündeme getirilebilecek diğer kâr kaynakları olarak toprak, akit ve şart konularına yer verilebilir. Hanefî imamların uygulamalarına göre, toprağın kâra kaynaklık edebilmesi için maktû olmayan ve kâr/zarar riski taşıyan bir bedelin/gelirin talep edilmesi gerekir. Eğer maktû bir bedel talep edilirse, bu, kâr değil ücret olur. Nitekim Hanefî imamlar, belirli bir ücret karşılığında toprağın yani arazinin başkasına kullandırılmasını icâre akdi çerçevesinde değerlendirmişler, alınan bedele de ücret adını vermişlerdir.¹⁰¹ Hanefî imamlar tarafından toprağın kârın kaynağı kılındığı en güzel örnekler, yukarıda birçok vesile ile ve ilgili terkiplerle birlikte kâr ile ilişkisi ele alınan müzâraa ve muâmele (musâkât) akitleridir. Söz konusu uygulamalara bakıldığında toprağın tek başına veya üzerindeki ağaçlarla, ziraatta kullanılacak tohum veya hayvan ile birlikte kâra kaynak kılındığı söylenebilir. Toprağın kâra kaynaklık edebildiği ilgili terkipler için yukarıdaki örneklere bakılması yeterlidir. Toprakla ilgili olarak icârede “kiralayan” söz konusu iken, kâra kaynak kılındığı durumlarda müteşebbisten bahsedilebilir.

Öte yandan Hanefî imamların uygulamalarına bakıldığında, toprağın kendine has tarafları öne çıkarılarak diğer kâr kaynaklarından ayrı ve müstakil bir şekilde ele alınması mümkün olduğu gibi sermayenin bir türü olarak ele alınması da mümkündür. Ancak kâr karşılığında kullanıma sunulan sermayeye benzemesi, genel olarak kâra kaynaklık açısından sermaye için söylenebilecek şeylerin toprak için de söylenebilir olması, diğer sermaye türlerinde olduğu gibi maddî değere sahip mal kabilinden olması gibi gerekçelerle toprağın müstakil bir kaynak olmak yerine kârın kaynağı olarak sermayenin altında değerlendirilmesi daha uygun gibi görünmektedir. Ayrıca toprağın bazen tohum şeklinde mislî mal ile ya da ziraat işlerinde kullanılmak üzere hayvan ile birlikte kâra kaynak olabilmesi, sermaye ile sıkı bağını ortaya koymaktadır. Yukarıda birçok vesileyle ifade edildiği gibi sonraki literatürün kârın kaynaklarını sermaye, emek ve daman olarak kabul etmiş olmaları ve toprağı müstakil olarak saymamaları da zikredilen yaklaşımı desteklemektedir. Bütün bunlar dikkate alındığında, toprağın, sermaye başlığı altında zikredilen durumlarla ilişkili bir şekilde değerlendirmeye tabi tutulması, anlamlı hale gelmektedir. Bu yaklaşımla, sermaye başlığı altında toprakla ilgili durumlar da dikkate alınmış ve gerekli değerlendirmeler yapılmıştır.

Hanefî imamların uygulamalarına bakıldığında, akdin de kârın kaynağı olarak görülmesi mümkündür. Zira Hanefî imamlar, yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere konuları akitler fikhî şeklinde işlemekte, kâr kaynaklarının izahında sürekli akitlere baş

¹⁰¹ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 2/392, 3/449, 553, 8/150, 162, 9/536, 10/26, 27, 38, 43, 110, 179, 11/129, 431,432, 435, 439, 440.

vurmaktadırlar. Fıkhî konulara dair çözümlerde gözetilecek ilkeler de yine akitler dikkate alınarak ortaya konulmaktadır. Akitler kârın kaynağı olarak kabul edildiğinde yeni durumların nasıl izah edileceği gündeme getirilirse, bunların da akit serbestisi çerçevesinde yine akitler üzerinden temellendirilmesi mümkündür. Özellikle bilinen ve uygulamada olan akitlerde, kendisiyle kâr elde edilmesi meşrû görülmuş her bir akit kârın kaynağı görülerek kâr ile ilgili meselelerin ilgili akitlerin rükûn, şart ve hükümleri üzerinden çözüme kavuşturulması açısından bu yaklaşım olumlu neticeler verebilir.

Aksi yönde bir yaklaşımla daha genel bir bakışla hareket edildiğinde, aslında akdin kâr için kaynak değil yukarıda ele alınan sebeplerin kendisinde tezahür ettiği mahal olduğu söylenebilir. Oysa kârın kaynağı, kârın tezahür ettiği mahal ya da tezâhür etme şeklini değil kâra meşruiyet kazandıran arka ilkeyi ve dayanağı vermelidir. Diğer yandan akdin, “kârın kaynağı” mefhumunda mündemiç olan “kaynağın kârı hak etmeyi sağlayan ve kâra karşılık gelen bir fedakârlık/yük olması” anlamını taşımadığı görülür. Kârın kendisi ile elde edilmesi meşrû olan her akit için ayrı şart ve hükümlerin bulunması da, akdin tüm akitler için geçerli bir kâr kaynağı kılınmasını zorlaştırmaktadır. Benzer şekilde bazı akitlerde kâr elde edilebilirken diğerlerinde elde edilememesi, akdin kârın kaynağı olarak kabul edilmesinde tutarsızlık oluşturmaktadır. Buna ek olarak bilinen akitler içerisinde bir kısmının kârın kaynağı olarak kabul edilmesi, yeni ve farklı durum ve akitler için ilke üretilmemesi nedeniyle kârın kaynağına dair araştırmayı ve ilgili tespitleri gereksiz hale getirmektedir. Akdin kârın kaynağı görülmesi durumunda, İslâm hukukunda genel olarak kabul gören “akit serbestisi” ilkesinden hareketle yeni ve uydurulmuş akitlerle birçok haramın helâl kılınması, faiz gibi birçok haram kazancın kâr kapsamına alınması riski de söz konusudur. Son olarak diğer kaynaklardan farklı olarak akit, herhangi bir akit içermeyen bireysel tarım yapma ya da bireysel üretim gibi bireysel girişime dayalı kârı açıklayamamaktadır. Bu gerekçelerden dolayı akdin kârın kaynağı olarak görülmemesi, hem Hanefî imamların uygulamalarına hem de kârın kaynaklarına dair sonraki literatürde yapılan tespitlere daha uygun gibi görünmektedir.

Şartın kârın kaynağı olarak görülmesi ise, temelde akdin kârın kaynağı kılınmasının bir uzantısı gibidir. Şartın bir tür kâr kaynağı olduğu izlenimini verecek en önemli nokta, Hanefî imamların uygulamalarında, kârın paylaşma konu olduğu akitlerin tamamında, tarafların alacakları kâr oranlarının tarafların rızası ile akit esnasında ileri sürülmüş şartlar olarak tezahür ediyor olmasıdır. Diğer bir ifadeyle akde dayalı olarak alınan her tür kâr, akit esnasında ileri sürülmüş ve kâr oranlarını tespit eden şart ile tahakkuk etmektedir.¹⁰² Buradan hareketle, ilk bakışta şartın kârın kaynağı olduğu söylenebilir. Ancak tarafların kâr getirecek şekilde ileri sürdükleri şartların Hanefî imamlar tarafından her zaman meşrû görülmediği ve bu şartlara kâr bağlanmadığı görülür. Örneğin itibar (vücûh) şirketinde, vadeli aldıkları malların bedellerini eşit derecede ödemeyi üstlenen iki ortakdan biri, ticareti daha iyi bildiği gerekçesiyle diğerinden daha fazla kâr almayı şart olarak ileri sürse bu caiz olmaz ve bu şart karşılığında kârdan daha fazla pay alamaz.¹⁰³ Bu tür örnekler, şartın her zaman kâra

¹⁰² İlgili örnekler için bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/49-357.

¹⁰³ Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 4/49-50.

götürmemesi noktasında tutarsızlık oluşturmaktadır. Öte yandan kâr karşılığında bir fedakârlık-yük anlamı taşımaması, genel ilke oluşturmaya elverişli olmaması, haram kazancın meşrulaştırılmasına götüreceği şekilde istismara açık olması gibi akdin kâr kaynağı kılınmasında söz konusu olan sakıncaların genel olarak şart için de geçerli olduğu söylenebilir. Bütün bunlar, şartın kârın kaynağı olarak kabul edilmesini problemlili hale getirmektedir.¹⁰⁴

Sonuç

Hanefî imamlara ait kâr teorisinin “kârın mâhiyeti” ve “kârın kaynağı” temel meseleleri üzerinden ele alındığı bu araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

a) Hanefî imamlar, kendilerine ait kâr teorisini, teorik bir çerçevede değil, uygulama üzerinden birçok hukûkî işlemle ilişkili bir şekilde ve farklı başlıklar altına dağılmış olarak ortaya koymuşlardır. Bununla birlikte kullanılan kavramlar ve ilgili ilkeler açısından tutarlı ve istikrarlı bir yolun takip edildiği ifade edilmelidir.

b) Kârın mahiyeti ve kârın kaynağı ile ilgili konularda, Hanefî imamlar arasında genel bir ittifakın olduğu söylenebilir. Bazı konulardaki ayrışmaların, teoriyi büyük ölçüde etkilemeyecek nitelikte olduğu anlaşılmaktadır.

c) Hanefî imamlara göre kâr, dünyevî işleyişinin yanında ilâhî bir lütuf ve müdahalenin de konusudur. Dolayısıyla kâr sahibi, kârı, kulun fiillerinin yanında Yüce Allah tarafından birçok etken ve değişkenin işe koşulmasıyla ortaya çıkan ve kendisine bahşedilen ilâhî bir lütuf olarak değerlendirilmelidir.

d) Hanefî imamlar nezdinde kâr, önceden belirlenmiş maktû bir gelir ya da ücret olmayıp kâr ve zarar ihtimaliyle birlikte bulunan, miktarı başta değil elde edildikten sonra bilinebilen, kişinin mal varlığında artış sağlayan olumlu bir ziyadeyi/fazlalığı ifade eder. Kâr, ancak risk alınarak elde edilebilir; kârın az ya da çok olma riski bulunduğu gibi hiç olmama, hatta zarara dönüşme riski söz konusudur. Kâr daha çok piyasa ortamında, birçok etken ve değişkenle ilişkili bir şekilde meydana gelir. Elde edilme garantisi hiçbir şekilde bulunmadığı gibi böyle bir garantiyi de kabul etmez. Kârın elde edilme ihtimali, zarara girilme ihtimaliyle dengelenmiştir. Kâr paylaşımı, “önceden belirlenemezlik ilkesi” gereği miktar belirleme yoluyla değil, elde edilmesi muhtemel toplam kârın oransal paylaşımıyla olabilir. Sayılan özellikleriyle kâr, ücret ve faizden ayrılmaktadır.

e) Hanefî imamlara göre kâr, karşılıksız yani bir kaynak olmaksızın alınamaz. Böyle bir yaklaşımın benimsenmesi, Hanefî imamlar nezdinde, kâra bir karşılık tayin edilmesi, karşılık olarak belirli bir fedakârlık ve yük üstlenilmesinin istenilmesi anlamına gelmektedir. Bu çerçevede Hanefî imamlar, kârı haksız kazançtan ayırıştırarak kâr konusunda “şer’î ve akli meşrûiyetin sağlanması”, “hakkaniyet ve adaletin temin edilmesi”, “ilgililer arasında meşrû ve makûl bir dengenin kurulması”, “hak-sorumluluk dengesinin işletilmesi”, “gelir-gider dengesinin gözetilmesi”, “gelirin adil paylaşımı” gibi genel ve bağlayıcı ilkeleri gerçekleştirilmeye çalışmışlardır.

¹⁰⁴ Sözleşme ve akdin kârın kaynağı olması ile ilgili bazı değerlendirmeler için bk. Kalkan, *Faizsiz Bankacılıkta Mudâra ve Kâr*, 102-103; Ahmed Âmir, *Eşbâbu İstiḥkâki’r-Ribḥ*, 124-127.

f) Hanefî imamların uygulamalarına bakıldığında daman, sermaye, emek, toprak, akit ve şartın kârın kaynağı olarak değerlendirilmesi mümkündür. Bunların ilk üçünün, uygulamanın desteği ve sonraki literatürün onayıyla Hanefî imamlar tarafından kârın kaynağı olarak kabul edildiği -başka yorumlar da mümkün olmakla birlikte- ifade edilebilir. Hanefî imamlar tarafından toprağın da kâr kaynağı olarak değerlendirildiği görülür. Ancak bağımsız olarak mı yoksa sermayenin altına yerleştirilerek mi değerlendirmeye tabi tutulacağı konusunda ilgili uygulamalar yoruma açıktır. Yukarıda zikredilen gerekçelerle toprağın sermayenin altında değerlendirilmesi daha uygun görünmektedir. Akit ve şartın kârın kaynağı kılınması konusunda ise, Hanefî imamların bazı uygulamalarında dayanak bulunabilirse de yukarıda zikredilen gerekçelerle akit ve şartın kârın kaynağı olarak kabul edilmediği yaklaşımı tercihe şayan olanıdır.

g) Hanefî imamlara göre kârın kaynağının temelde daman, sermaye ve emek üçlüsünden oluştuğu söylenebilir. Bununla birlikte onlara göre daman, sermaye ve emek, mutlak olarak değil müteşebbis nispet edilmesi durumunda kâra kaynak olabilir. Diğer bir ifadeyle bunlar, maktû bir ücret talep eden kişilere nispet edildiğinde kâra kaynaklık etmezler. Buna göre kâra kaynak olması açısından müteşebbis emek, müteşebbis sermaye ve müteşebbis damandan bahsedilebilir.

h) Hanefî imamlar tarafından daman olmaksızın diğer ikisinin tek başına ya da birlikte kâra kaynak kılınmadığı görülür. Kârın kaynağı olabilmesi için tek bir kaynak yerine daha çok üçüne ait farklı terkiplerin öne çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Terkiplerde en çok tekrar eden kaynağın daman olduğu da ifade edilmelidir.

i) Hanefî imamlar, akitler teorisi şeklinde oluşturdukları fikhî faaliyetlerinin bir yansıması olarak kâr konularını bir başlık haline getirmemişler, akitleri başlık haline getirerek her bir akdin kendi işleyişini ortaya koymaya çalışmışlardır. Böylece kârın kaynaklarına dair gündeme gelebilecek bütün ihtimalleri ele almak yerine inceledikleri akitler için geçerli olan kâr kaynakları ile yetinmişlerdir. Bundan dolayı üç kaynağa ait gündeme getirilebilecek bütün ihtimaller dikkate alındığında, onların uygulamalarında, kârın kaynakları konusunda “uygulamada kâra kaynak kılınanlar”, “uygulamada belirli akitlerde kâra kaynak olamayacağı kabul edilenler”, “uygulamada kâra kaynak olup olmadığına değinilmeyenler” olmak üzere üç farklı durum ortaya çıkmıştır. Bunların ilkinde söz konusu olan durumların Hanefî imamlar tarafından kârın kaynağı olarak görüldüğü açıktır. İkincisi altına giren durumların, belirli akitler için kârın kaynağı olamayacağı söylenebilirse de, genel olarak kâra kaynak olup olamayacağı incelenmeye muhtaçtır. Üçüncüsünün kapsamına giren durumların ise, her halükârda kâra kaynak olup olmayacağının araştırılması gerekir. Bu araştırmada, ilki altına giren durumlar ortaya konulmakla birlikte diğer durumlara araştırmanın sınırlarını aştığı için işaret etmekle yetinilmiştir. Bundan dolayı ikincisi ve üçüncüsü altına giren durumların, başka araştırmalarla Hanefî imamların benimsediği fikhî delillere, akit nazariyelerine ve kârın kaynağı olarak meşrû gördükleri durumlarda izledikleri ilkelere dayanarak ayrıca değerlendirmeye tabi tutulması ve bu şekilde hükme bağlanması gerekmektedir.

j) Hanefî imamların açık bir şekilde kârın kaynağı olarak kabul ettiği durumların meşrûiyeti, her durumda geçerli olmayıp belirli akitlere ve bu akitlerin rükûn, şart ve hükümlerine uygun bir şekilde elde edilip edilmediğine bağlıdır. Bu durumda yeni akit ve uygulamalarla elde edilecek kârın kaynağının meşrûiyeti, Hanefî imamlar tarafından ortaya konulan ilkelere ve mezhebin genel işleyişine uygun olarak gerçekleştirilecek icthâdî faaliyetlerin konusu haline gelmektedir.

Kaynakça

‘Abdurrahmân Şeyhîzâde, ‘Abdurrahmân b. Muhammed b. Suleymân Dâmâd Efendî. *Mecma‘u'l-’Enhur fi Şerhi Multeka'l-’Ebhur*. 2 cilt. y.y.: Dâru ‘İhyâi’t-Turâsi'l-’Arabî, ts.

Ahmed Âmir, Muhammed Seyyid. *Eşbâbu İstihkâki’r-Ribh fi’l-Fıkhi’l-İslâmî*. İskenderiye: Mektebetü’l-Vefai’l-Kanuniyye, 2012.

‘Alâ‘uddîn es-Semerqandî, Ebûbekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetu’l-Fukahâ*. 1 cilt. Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-’İlmiyye, II. Basım, 1414/1994.

Ali Hasan, Ali Abdüsettar. *el-Erbâhü’t-Ticâriyye min Manzûri’l-Fıkhi’l-İslâmî*. Amman: Dârü’n-Nefâis, I. Basım, 2011/1432.

Bâbertî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Muhammed b. Maḥmûd el-. *el-’İnâye fi Şerhi’l-Hidâye*. 10 cilt. y.y.: Dâru’l-Fikr, ts.

Bakkal, Ali. “Ücretli Kefalet Sözleşmesi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1999), 3-42.

Bardakoğlu, Ali. "Hanefî Mezhebi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 9 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hanefi-mezhebi#1>

Bedruddîn el-’Aynî, Ebû Muhammed Maḥmûd b. Ahmed. *el-Binâye Şerhu’l-Hidâye*. 13 cilt. Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-’İlmiyye, I. Basım, 1420/2000.

Boynukalın, Mehmet. *İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî’nin Kitabü’l-Asl Adh Eserinin Tanıtım ve Fıkıh Usûlü Açısından Tahlili*. 1 Cilt. İstanbul: Ocak Yayıncılık, I. Basım, 2009.

Ceşşâs, Ebû Bekir Ahmed b. ‘Alî er-Râzî el-. *Şerhu Muhtaşari’t-Taḥâvî*. thk. ‘İşmetullâh ‘İnâyetullah Muhammed vd.. 1 cilt. y.y.: Dâru’l-Beşâ’iri’l-İslâmiyye, I. Basım, 1431/2010.

Döndüren, Hamdi. *İslam Hukukuna Göre Alım-Satımda Kar Hadleri*. 1 Cilt. Balıkesir: İslam Hukuku Külliyyatı, 1984.

Döndüren, Hamdi. "Müsâkât". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 9 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/musakat>

Ġânim el-BaĠdâdî, Ebû Muhammed Ġânim b. Muhammed el-Ġanefî. *Mecma‘u’d-Damânât*. 1 cilt. y.y.: Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, ts.

Ġâcî, Muhammed Ömer el-. *er-Ribhu Fıkhiyyen ... ve İktisâdiyyen*. 1. Cilt. Dimaşk: Darü’l-Mektebiyyi, 2010/1431.

Ġakîl, Müsâ‘id b. ‘Abdullah b. Ġamed el-. *Ribhu Mâ Lem Yuḍmen: Dirâse Te’sîliyye Taṭbîkiyye*. 1 Cilt. Riyad: Benkü’l-Bilad; Darü’l-Meyman, 2011/1432.

Hüseyn ed-DebbâĠ, Eymen Muştafâ. *Nazariyyetü Tevzî‘i’l-’Avâid ‘alâ ‘Avâmili’l-İntâc fi’l-Fıkhi’l-İslâmî*. Ürdün: el-Câmiatü’l-Ürdüniyye, Doktora Tezi, 2003.

İbn ‘Âbidîn, Muhammed Emîn b. ‘Omer b. ‘Abdil‘azîz el-Ġuseynî ed-Dimeşķî. *Reddu’l-Muhtâr ‘alâ’d-Durri’l-Muhtâr*. 6 cilt. Beyrût: Dâru’l-Fikr, II. Basım, 1412/1992.

İbn Mâze, Ebu’l-Me‘âlî Maḥmûd b. Ahmed b. Abdulaziz b. ‘Omar b. Mâze el-Ġanefî. *el-Muḥîṭu’l-Burhânî fi’l-Fıkhi’n-Nu’mânî*. thk. ‘Abdulkerîm Sâmi el-Cundî. 9 cilt. Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-’İlmiyye, 1424/2004.

İbn Nuceym, Zeynuddîn b. İbrahîm b. Muḥammed el-Mısrî. *el-Baḥru'r-Râik Şerḫu Kenzi'd-Daḳâik ve Minḫatu'l-Ḥâlik ve Tekmiletu't-Ṭûrî*. 8 cilt. y.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, II. Basım, ts.

Kalkan, Cemal. *Faizsiz Bankacılıkta Mudârabe ve Kâr*. 1 Cilt. İstanbul: İnsan yayınları, I. Basım, 2021.

Kâriş, Cemile. “Davâbitü'r-Ribḫ ve ‘Avâmilü İstihkâkihî fi'l-İktisâdî'l-İslâmî ve ‘Alâkatühâ bi'l-Mühâtarah: Dirâse Vaşfiyye Tahlîliyye”. *Mecelletü'l-'Ulûmi'l-İctimâ'iyye ve'l-İnsâniyye* 26 (Haziran 2012), 19-48.

Kâsânî, ‘Alâ’uddîn Ebûbekir b. Mes’ûd b. Aḫmed el-Ḥanefî el-. *Bedâ’i’u’s-Şanâ’i’ fi Tertûbi’s-Şerâ’i’*. 7 cilt. Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, II. Basım, 1406/1986.

Kayapınar, Hüseyin. "Müzâraa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 9 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muzaraa>

Ḳudûrî, Ebû'l-Ḥuseyn Aḫmed b. Ebî Bekr Muḥammed b. Aḫmed el-. *et-Tecrîd*. thk. Muḥammed Aḫmed Serrâc ve ‘Alî Cum’a Muḥammed. 12 cilt. Ḳâhire, 1427/2006.

Ḳudûrî, Ebû'l-Ḥuseyn Aḫmed b. Ebî Bekr Muḥammed b. Aḫmed el-Ḳudûrî, *Muḫtaşaru'l-Ḳudûrî fi'l-Fıḫhi'l-Ḥanefî* (nşr. Kâmil Muḥammed Muḥammed ‘Uveyḍa), 1418/1997.

Aḫmed Cevdet Paşa. *Açıklamalı Mecelle: Mecelle-i ahkam-ı adliye*. yay. haz. Ali Himmet Berki. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982.

Merğînânî, Ebu'l-Ḥasen ‘Alî b. Ebûbekr el-Ferğânî el-. *el-Hidâye fi Şerḫi Bidâyeti'l-Mubtedî*. thk. Ṭallâl Yûsuf. 4 cilt. Beyrut: Dâru İhyâ’i't-Turâsî'l-'Arabî, ts.

Mevsîlî, ‘Abdullâh b. Maḫmûd b. Mevdûd el-Ḥanefî el-. *el-İḫtiyâr li Ta’lîli'l-Muḫtâr*. thk. Muḥammed ‘Adnân Dervîş. 5 cilt (2 cilt içinde). Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, 1418/1997.

Mollâ Ḥusrev, Muḥammed b. Ferâmerz b. ‘Alî. *Dureru'l-Ḥukkâm Şerḫu Ğureri'l-'Aḫkâm*. 2 cilt. y.y.: Dâru ‘İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, ts.

Sağlam, Hâdi. *İslâm Hukukunda Kâr Kavramı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.

Seraḫsî, Muḥammed b. Aḫmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme es-. *el-Mebsûṭ*. thk. Ḥalîl Muḫyiddîn el-Meyyis. 30 cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma’rife, 1414/1993.

Suğdî, Ebu'l-Ḥasan ‘Alî b. el-Ḥuseyn b. Muḥammed el-Ḥanefî es-. *en-Nutef fi'l-Fetvâ*. thk. Şalâḫuddîn en-Nâhî. 1 cilt. ‘Ammân/Beyrût: Dâru'l-Furḳân/ Muessesetu'r-Risâle, 1404/1984.

Şemsiyye Bint Muḥammed İsmâ’îl. *er-Ribḫ ve Davâbituhu fi'l-Fıḫhi'l-İslâmî ve Tahdîdühû fi'l-Müessesâti'l-İslâmiyye: Dirâse Muḳârane*. 1 cilt. Ürdün: el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, Doktora Tezi, 1999.

Şeybânî, Ebû Abdullâh Muḥammed b. el-Ḥasen el-. *el-Asl*. thk. Muḥammed Boynukalın. 12 cilt. Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, I. Basım, 1433/2012.

Yıldırım, Mustafa. *İslam Borçlar Hukukunda Vedia*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.

Zeyla’î, ‘Osmân b. ‘Alî b. Meḫcen el-Bâri’î Faḫruddîn el-Ḥanefî ez-. *Tebyînu'l-Ḥaḳâik Şerḫu Kenzi'd-Daḳâik ve Hâşiyeti's-Şelebî*. Kahire: el-Maṭba’atu'l-Kubre'l-'Emîriyye, Bulâk, I. Basım, 1313.